

ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПРИВАТНИЙ ЗАКЛАД
«ДНІПРОВСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ

Кафедра психології

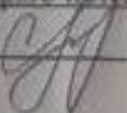
На правах рукопису

БАРАНИК СНІЖАНА ВОЛОДИМИРІВНА

ЗАЛЕЖНІСТЬ СТАНУ САМОТНОСТІ ВІД ІНДИВІДУАЛЬНО-
ТИПОЛОГІЧНИХ ТА ХАРАКТЕРОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ
ІНДИВІДА

Спеціальність: 053 «Психологія»
(код) (назва спеціальності)
Освітня програма Психологія
(назва)
Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня бакалавра

Науковий керівник:
Пріснякова Людмила Макарівна
канд. психол. наук, доцент

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ
Протокол засідання кафедри психології
№ 10 від 15.01.24
Завідувач кафедри психології
 Людмила ПРИСНЯКОВА
Нормо контроль
 Наталія СЕРПІЄНКО

Дніпро, 2024

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПРИВАТНИЙ ЗАКЛАД
«ДНІПРОВСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ**

Кафедра психології
Освітній ступінь бакалавр
Спеціальність 053 «Психологія»
Освітня програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри психології

 Людмила ПРИСНЯКОВА

« 12 » 02 2024 року

**ЗАВДАННЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ
БАРАНИК СНІЖАНА ВОЛОДИМИРІВНА**

1. Тема роботи: «Залежність стану самотності від індивідуально-типологічних та характерологічних особливостей індивіда».
2. Науковий керівник роботи: Пріснякова Людмила Макарівна
Канд. психол. наук, доцент
Затверджені наказом вищого навчального закладу від « 10 » 2023__ року
3. Строк подання роботи на кафедру: 12.02.2024
4. Мета кваліфікаційної роботи: дослідити особливості прояву самотності у осіб віку середньої дорослості у зв'язку з наявними у них індивідуально-типологічних і характерологічних особливостей.
5. Завдання кваліфікаційної роботи
 1. Аналіз літератури по проблематиці самотності.

2. Аналіз літератури, присвяченої індивідуально-типологічним або характерологічним особливостям.
3. Підбір методик для проведення дослідження.
4. Формування полігона дослідження і організація його проведення.
5. Аналіз отриманих результатів.
6. Формування висновків про проведену роботу.
7. Написання випускної кваліфікаційної роботи.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН ВИКОНАННЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ

№ з/п	Назва етапів дипломного проекту (роботи)	Строк виконання етапів проекту (роботи)	Примітка
1.	Вступ	жовтень	виконано
2.	I Розділ	листопад	виконано
3.	II Розділ	грудень	виконано
4.	III Розділ	січень	виконано
5.	Робота в цілому	лютий	виконано

Науковий керівник ПРИСНЯКОВА Л. М.

Здобувач вищої освіти БАРАНИК С. В.

Дата видачі завдання 16.09.2023р.

АНОТАЦІЯ

Актуальність цієї роботи обумовлена практичною потребою дослідження взаємозв'язку між почуттям самотності з характерологічними і індивідуально-типологічними характеристиками особи. Це дозволяє зробити крок до подолання існуючого протиріччя в розумінні ролі і місця самотності в психічному житті людини. Теоретична значущість дослідження полягає у дослідженні основних напрямів дослідження особистості з індивідуально-типологічного або характерологічного напрямку, в уточненні і конкретизації її визначення самотності, що виходить з методологічних концепцій вітчизняної і зарубіжної психології.

Об'єктом дослідження є особливості прояву індивідуально-типологічних або характерологічних закономірностей особи, яка має тенденцію до переживання самотності.

Предмет дослідження – залежність стану самотності від індивідуально-типологічних та характерологічних особливостей індивіда.

Мета дипломної роботи: дослідити особливості прояву самотності у осіб віку середньої дорослості у зв'язку з наявними у них індивідуально-типологічними і характерологічними особливостями.

Задачі дослідження:

1. Аналіз літератури по проблематиці самотності.
2. Аналіз літератури, присвяченої індивідуально-типологічним або характерологічним особливостям.
3. Підбір методик для проведення дослідження.
4. Формування полігона дослідження і організація його проведення.
5. Аналіз отриманих результатів.
6. Формування висновків про проведену роботу.
7. Написання випускної кваліфікаційної роботи.

Гіпотеза роботи. Переживання самотності пов'язане з індивідуально-типологічними або характерологічними характеристиками особистості і проявляється в міжособистісних стосунках і поведінці людини.

Методи дослідження.

Теоретичні: аналіз літературних джерел, аналіз та синтез отриманих даних, індукція та дедукція, порівняння, класифікація, узагальнення, конкретизація.

Практичні: в якості психодіагностичних методик використані:

1. Методика діагностики рівня суб'єктивного відчуття самотності (Д. Рассел і М. Фергюсон).
2. Діагностичний опитувач «Самотність» С.Г. Корчагіної.
3. Опитувальник Спілбергера-Ханіна.
4. Опитувальник Шмішека для діагностики типу акцентуації особистості.
5. Опитувальник структури темпераменту В.М. Русалова.
6. Тесту самооцінки психічних станів Г. Айзенка.

Статистичні методи: виділення середнього показника, ранжування, кореляція (критерій Пірсона), коефіцієнт контингенції.

Полігон дослідження. Дослідження проводилося на респондентах різного соціального статусу віком 40-55 років, із них 40 - чоловічої статі, 40 – жіночої.

ANNOTATION

The relevance of this work is determined by the practical need to study the relationship between the feeling of loneliness and characterological and individual-typological personality traits. This allows us to take a step towards overcoming the existing contradiction in understanding the role and place of loneliness in a person's mental life. The theoretical significance of the study lies in the study of the main directions of personality research in the individual typological or characterological direction, in the clarification and specification and definition of loneliness, based on the methodological concepts of domestic and foreign psychology.

Study object is the peculiarities of the manifestation of individual typological or characterological patterns of a person who has a tendency to experience loneliness.

Study subject is the dependence of the state of loneliness on the individual typological and characterological characteristics of the individual.

Study purpose: to explore the features of the manifestation of loneliness in people of middle adulthood in connection with their individual typological and characterological characteristics.

Tasks:

1. Analysis of literature on loneliness.
2. Analysis of literature devoted to individual typological or characterological characteristics.
3. Selection of methods for conducting research.
4. Formation of a research site and organization of its implementation.
5. Analysis of the results obtained.
6. Forming conclusions about the work done.
7. Writing a final qualifying thesis.

Hypothesis. The experience of loneliness is associated with individual typological or characterological characteristics of the individual and manifests itself in interpersonal relationships and human behavior.

Research methods.

Theoretical: analysis of literary sources, analysis and synthesis of data obtained, induction and deduction, comparison, classification, generalization, specification.

Practical: used such psychodiagnostic techniques as:

1. Methodology for diagnosing the level of subjective feeling of loneliness (D. Russell and M. Ferguson).
2. Diagnostic questionnaire "Loneliness" S.G. Korchagina.
3. Spielberger-Hanin questionnaire.
4. Shmishek's questionnaire for diagnosing the type of personality accentuation.
5. Questionnaire of character structure V.M. Rusalova.
6. Test of self-assessment of mental states by G. Aizenko.

Statistical methods: selection of the average indicator, ranking, correlation (Pearson criterion), contingent coefficient.

Research site. The study was conducted on respondents of different social status aged 40-55 years, of which 40 were male, 40 were female.

ЗМІСТ

Вступ	9
Розділ I. Індивідуально-типологічний та характерологічний підходи до вивчення особистості	12
1.1. Індивідуально-типологічний підхід.....	12
1.2. Характерологічний підхід.....	17
1.3. Зміст сучасних досліджень особи з позицій індивідуально-типологічного і характерологічного підходів.....	22
Висновки до розділу I.....	23
Розділ II. Категорія «самотність» та її місце в дослідженні особистості	24
2.1. Поняття феномену самотності.....	24
2.2. Підходи до вивчення самотності.....	28
2.3. Сучасний етап розвитку дослідження самотності.....	33
Висновки до розділу II.....	38
Розділ III. Емпіричне дослідження індивідуально-типологічного і характерологічного переживання самотності	39
3.1. Цілі і задачі дослідження.....	39
3.2. Організація дослідження.....	39
3.3. Підбір методичного матеріалу.....	40
3.4. Учасники емпіричного дослідження. Опис вибірки.....	43
3.5. Результати емпіричного дослідження та їх аналіз.....	45
3.6. Комплексний аналіз емпіричних даних.....	56
Висновки до розділу III.....	62
Загальні висновки	63
Список літературних джерел	64

ВСТУП

Самотність як психічний стан, що має яскраво виражене негативне забарвлення, відомий людству, принаймні, з античних часів. Платон і Аристотель визначали самотність як зло, позбавлення від якого вони бачили в насолоді благом дружби і любові. У історії філософсько-психологічної думки осмислення і пояснення проблеми самотності достатнє багатообразне: від преклоніння перед ним на Древньому Сході до неприйняття в Древній Греції, від усвідомлення необхідності самотності для самопізнання людини, його творчого розвитку до розуміння його як прокльону людства.

Властивий людині протест проти самотності став генеральною темою багатьох гуманістичних учень, що виникли на Заході в ХХ столітті. Найбільшу увагу самотності приділяли екзистенціалісти Н. А. Бердяєв, М. Бубер, А. Камю, Же.-П. Сартр, М. Хайдеггер, К. Ясперс.

Індивідуально-типологічний підхід до вивчення особи застосовували такі дослідники як К. Юнг, Айзенк, Л. Н. Собчик, Л. Я. Дорфман, М. Рокіч, Э. Фромм, В. Франкл, Э. Шпрангер та інші.

Характерологічний підхід до вивчення особи досліджували К. Юнг, Дж. Роттер, Е. Фромм, Е. Берн, К. К. Платонов, Е. Кречмер, В.С. Мерлін, Г. Олпорт, Р. Кэттелл та інші.

Актуальність цієї роботи обумовлена практичною потребою дослідження взаємозв'язку між почуттям самотності з характерологічними і індивідуально-типологічними характеристиками особи. Це дозволяє зробити крок до подолання існуючого протиріччя в розумінні ролі і місця самотності в психічному житті людини. Теоретична значущість дослідження полягає у дослідженні основних напрямів дослідження особистості з індивідуально-типологічного або характерологічного напрямку, в уточненні і конкретизації її визначення самотності, що виходить з методологічних концепцій вітчизняної і зарубіжної психології.

Об'єктом дослідження є особливості прояву індивідуально-типологічних або характерологічних закономірностей особи, яка має тенденцію до переживання самотності.

Предмет дослідження – залежність стану самотності від індивідуально-типологічних та характерологічних особливостей індивіда.

Мета дипломної роботи: дослідити особливості прояву самотності у осіб віку середньої дорослості у зв'язку з наявними у них індивідуально-типологічними і характерологічними особливостями.

Задачі дослідження:

8. Аналіз літератури по проблематиці самотності.
9. Аналіз літератури, присвяченої індивідуально-типологічним або характерологічним особливостям.
10. Підбор методик для проведення дослідження.
11. Формування полігону дослідження і організація його проведення.
12. Аналіз отриманих результатів.
13. Формування висновків про проведену роботу.
14. Написання випускної кваліфікаційної роботи.

Гіпотеза роботи. Переживання самотності пов'язане з індивідуально-типологічними або характерологічними характеристиками особистості і проявляється в міжособистісних стосунках і поведінці людини.

Методи дослідження.

Теоретичні: аналіз літературних джерел, аналіз та синтез отриманих даних, індукція та дедукція, порівняння, класифікація, узагальнення, конкретизація.

Практичні: в якості психодіагностичних методик використані:

7. Методика діагностики рівня суб'єктивного відчуття самотності (Д. Рассел і М. Фергюсон).
8. Діагностичний опитувач «Самотність» С.Г. Корчагіної.
9. Опитувальник Спілбергера-Ханіна.
10. Опитувальник Шмішека для діагностики типу акцентуації особистості.
11. Опитувальник структури темпераменту В.М. Русалова.

12. Тесту самооцінки психічних станів Г. Айзенка.

Статистичні методи: виділення середнього показника, ранжування, кореляція (критерій Пірсона), коефіцієнт контингенції.

Полігон дослідження. Дослідження проводилося на респондентах різного соціального статусу віком 40-55 років, із них 40 - чоловічої статі, 40 – жіночої.

Робота містить в собі 3 розділи, викладена на 66 сторінках, проілюстрована 13 рисунками та 19 таблицями, а список літературних джерел містить 49 найменувань.

РОЗДІЛ I. ІНДИВІДУАЛЬНО-ТИПОЛОГІЧНИЙ І ХАРАКТЕРОЛОГІЧНИЙ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

1.1. Індивідуально-типологічний підхід

Психологічна типологія - система індивідуальних установок і поведінкових стереотипів, утворена з метою пояснення різниці між людьми.

Проблема типології була висунена К.Г. Юнгом у фундаментальній праці «Психологічні типи».[48] Типологія особи надає ключ до фундаментальних відмінностей в психологічних теоріях. І, нарешті, типологія – «істотний засіб для визначення особового рівняння практичного психолога».

Нині проблема типології залишається не менш важливою для психологічної науки, як і в часи Юнга, але не більше розробленою. На жаль, так і не створено єдиній загальновизнаній типології особи, хоча кількість типологій по найрізноманітніших підставах, безумовно, збільшилася. Як відмічає К.А. Абульханова-Славская, «типологічні дослідження можна розділити на два основні напрями, які зрештою виявляються нерозривно взаємозв'язаними: одно з них має на меті побудова типології (по тих або інших апріорних підставах) і інше - теоретико-феноменологічне виявлення і узагальнення існуючих в реальності типів» [1, С. 35].

Ключовими проблемами в кожному випадку є висунення і опис основи класифікації, тобто певної ознаки. Не менш важливо обґрунтувати вибір саме цієї ознаки (чи ознак). Зразками таких досліджень можуть бути роботи К. Г. Юнга або Г.Ю. Айзенка.

Уся історія дослідження людини з системно-класифікаційних позицій з'являється ареною боротьби двох протилежних методологічних напрямів, мета яких:

1. «уловити» центральну організуючу ланку, свого роду мотор усієї конструкції, і розподілити людей, виходячи з якісної своєрідності цих центральних ланок;

2. розкласти психіку на складники, зрозуміти роботу частин і створити класифікацію на основі різниці в складі і якості частин.[35]

На сьогодні існує декілька тисяч найрізноманітніших психологічних класифікацій, які означають ті або інші відмінності між людьми або психічними властивостями (якостями, характеристиками).

Класифікації розрізняються масштабом узагальнень, мірою внутрішньої узгодженості, класифікаційними підставами і т. д.

Логіка розвитку психологічних класифікацій диктувала паралельний рух двох великих наукових напрямів: одно дістало назву «Психологія типів», а інше – «психологія рис». З часом обидва напрями рухалися один назустріч одному: психологія типів - в спробі зрозуміти структуру психічних властивостей кожного з типів, психологія рис - в спробі більших і системних узагальнень.

Розділяють формальні типології і динамічні типології.[27]

Класифікації, в яких є стійкі типи, виділені на основі якої-небудь психологічної або анатомо-фізіологічної властивості, відносяться до формальних типологій. Формальні типології можуть мати самий різний масштаб. Часто це типології, що стосуються особливостей поведінки в якій-небудь діяльності. Наприклад, Герман Віткін в 1954 році виділив типи людей на основі полезалежності і полenezалежності.[49] Полезалежні не виділяють просту фігуру із складного геометричного фону. Полenezалежні уміють виділяти просту фігуру із складного геометричного фону.

Динамічні типології пов'язані зі зміною і трансформаціями людини, з проходженням стадій або етапів у своєму розвитку (біологічному, психологічному, соціальному). З точки зору психоаналізу, дитина проходить у своєму розвитку ряд психосексуальних стадій - це створює особливий склад душі, свого роду психологічний тип. Людина у своєму розвитку виступає як автоеротична істота, тобто отримує чуттєве задоволення від стимуляції ерогенних зон свого тіла батьками або іншими людьми під час нормального

ходу виховного процесу. Фрейд вважав, що для кожної такої стадії характерна своя еrogenна зона.[43]

У моделюванні психологічних систем велике місце займає систематика і класифікація.

У зв'язку з розвитком статистики в описі вираженості ознаки (чи типу) в соціумі дуже важливий характер розподілу ознаки (типу). Важливо також, чи носять відмінності в ознаках кількісний або якісний характер. Чим фундаментальніша (глибинна) психічна характеристика, тим розподіл стійкіше і не залежить від культурних особливостей. Більшість вимірювальних інструментів (тестів) побудована так, щоб ознака могла пронормуватися відповідно до нормальної кривої розподілу, якщо відмінності носять кількісний характер.

Також виділяють наступні види типологій:

- Зі строгими множинами (якщо характеристики мають не кількісні, а якісні відмінності).
- З нестрогими множинами (точніше відбивають реальний характер розподілу)
- Комплексні моделі (можуть зустрічатися як кількісні, так і якісні відмінності ознак)
- Приватні класифікації (відсутність чіткої межі між класами, людина може переходити з одного класу в інший під дією зовнішніх і внутрішніх причин, число класів залежить від установки автора класифікації).
- Змішані класифікації (Автори сучасних системних концепцій намагаються максимально узагальнити результати емпіричних досліджень індивідуальних особливостей людини у рамках єдиної типологічної моделі. Така модель, як правило, є центром конструкції, що об'єднує загальні, типологічні і індивідуальні психологічні характеристики людини).[3]

Особливу увагу при вивченні індивідуально-типологічних особливостей особи приділяли темпераменту. Темперамент - індивідуальні властивості

психіки, що визначають динаміку психічної діяльності людини, особливості поведінки і міру урівноваженості реакцій на життєві дії.

Характерними особливостями темпераменту є:

1. порівняно цілісна постійність індивідуально-психологічних властивостей особи (швидкість сприйняття, швидкість розуму, швидкість перемикання уваги, темп і ритм мови, прояв емоцій і вольових якостей та ін.).
2. властивості темпераменту, об'єднані в певні структури (типи темпераменту), адекватні основним типам вищої нервової діяльності (ВНД).[4]

Прийнято вважати, що темперамент у людей формується в онтогенезі. У дорослої людини властивості темпераменту в основному стабільні, але можуть змінюватися в певних межах під впливом психічних станів і життєвих колізій.[34]

У вивченні темпераменту виявилися два підходи до його дослідження:

- Структурний підхід - представники структурного підходу описують темперамент через набір ознак, характерологічних рис особи. Таким чином, кожен з чотирьох типів темпераменту (у класичному його варіанті) має певні ознаки, які в структурованому виді описані Г. Айзенком.
- Типологічний підхід - представники типологічного підходу вважають, що існує ряд типів темпераменту, хоча також розходяться в думці про їх число. У чистому вигляді типи темпераменту (сангвінік-екстраверт, холерик-екстраверт, флегматик-інтроверт, меланхолік-інтроверт) не існують. Між чотирма типами темпераменту розташовуються (за оцінками деяких психологів) до 16 проміжних форм, як варіації основних типів. [32]

Темперамент має певний набір психічних характеристик, таких як:

- ✓ активність – інтенсивність взаємодії з навколишнім світом;

- ✓ реактивність - рівень інтенсивності реакції як відповідь на певні подразники; -
- ✓ темпові характеристики - швидкість виконання будь-яких дій (мови, рухів, ходьба і тому подібне);
- ✓ емоційна стійкість - емоційна нестійкість;
- ✓ екстраверсія - інтроверсія;
- ✓ ригідність - пластичність;
- ✓ підлеглість - домінантність (схильність підкорятися або підпорядковувати собі);
- ✓ чутливість - тонкість сприйняття зовнішнього світу; тривожність та ін.[26]

Співвідношення темпераменту і характеру. Як відмічають А. Г. Ковальов [18] і В. Н. Мясичев [31], питання про співвідношення темпераменту і характеру ставився багатьма психологами. Автори виділили чотири групи думок:

1. ототожнення темпераменту і характеру;
2. протиставлення темпераменту характеру, встановлення між ними антагоністичних стосунків;
3. визнання темпераменту елементом характеру;
4. визнання темпераменту основною природою характеру.

Складність остаточного вирішення цього питання полягає в тому, що немає чіткого розуміння того, що є і темпераментом, і характером, які властивості відносяться до того і іншого. Наприклад, в представленнях польського психолога Я. Стреляу про темперамент відсутні характеристики емоційності.[41] Головними для нього є реактивність і активність. Реактивність відбиває величину відповідних реакцій організму людини на дії, активність характеризується інтенсивністю і тривалістю поведінкових актів, що забезпечують оптимальний рівень активації. Обидві ці властивості знаходяться в антагоністичних відношеннях: чим більше одно, тим менше інше.

1.2. Характерологічний підхід

Характер - це сукупність стійких індивідуальних особливостей особи, що складається і проявляється в діяльності і спілкуванні, обумовлюючи типові для індивіда способи поведінки. Характер - це завжди індивідуально-своєрідне поєднання рис. Немає двох людей з однаковим характером. Якщо форми поведінки не випадкові для цієї людини, а просто і стійко проявляються у визначених, типових, обставинах, означає вони характерологічні.

У сучасній західній психології використовують різні підстави для виділення характерологічних особливостей особи. Однією з найбільш популярних є психологічна модель особи і її характерологічних особливостей швейцарського психолога К. Юнга. Він ввів поняття «екстраверсія» і «інтроверсія» для позначення переважної спрямованості особи (функції «виходу»).[48, С. 294]

К. Юнг запропонував типологію характерів, засновану не лише на екстра-, інтроверсії, але і з урахуванням своєрідності прояву інших психічних функцій людини : відчуття, інтуїції, мислення і почуття. Кожна з цих функцій (чи типу орієнтації і ухвалення рішення) може діяти або екстравертним, або інтровертним способом.

Представляє інтерес типологія характерів, запропонована німецько-американським психологом, психіатром, соціологом Е. Фроммом.

Е. Фромм [45] запропонував наступні основні типи індивідуальних характерів:

- *Мазохіст-садист.* Це тип особи, який бачить причини своїх успіхів і невдач, соціальних подій не в обставинах, а в людях.
- *Руйнівник.* Це тип людини, яка бачить причини своїх успіхів і невдач не в людях, а в обставинах, предметах, засобах і тому подібне (імунітивна орієнтація особини). І тому такі люди прагнуть змінити (наприклад, перетворити природу), усунути, зруйнувати обставини, об'єкти (суспільний устрій, наприклад).

- *Конформіст-автомат.* Це тип особи з яскраво вираженою, домінуючою конформною орієнтацією; людина, що не має власної позиції, думки. Такі люди беззаперечно підкоряються будь-яким вимогам, обставинам, нормам і правилам, легко їх засвоюючи. Для них правда там, де сила і більшість. Це «хороший» людський матеріал для різного роду політичних авантюристів і провокаторів, оскільки конформіст швидко міняє свої переконання (часто не маючи їх взагалі), не особливо замислюється над моральною стороною своїх вчинків, виправдовує свої дії наказом, розпорядженням зверху, поведінкою інших. У цих людей з особливою силою проявляється стадність, лінощі, інертність мислення і навіть безумність поведінки.

Разом з представленим підходом Е. Фромм вводить поняття «соціальний характер». Соціальний характер визначається способом існування цього суспільства і включає вибірку рис вдачі більшості членів групи, які сформовані в результаті основного досвіду і способу життя, загального для цієї групи. Е. Фромм розділив людей на два типи: особи з плідною і неплідною орієнтаціями. До числа неплідних типів соціальних характерів він відносить особі з рецептивною, експлуататорською, користолюбною і ринковою орієнтаціями.

Свою модель типів особи і її характерологічних особливостей запропонував американський психіатр і психолог Е. Берн [5]. Він виділив в Я-свідомості людини три Я-свідомості: Я-дитяче, Я-батьківське і Я-доросле.

У психології використовуються і інші біологічно обумовлені пояснення характерологічних особливостей людей. Так, наприклад, німецький психіатр і психолог Е. Кречмер [23] зв'язував своєрідність характеру з особливостями будови тіла людини. Е. Кречмер виділив і описав чотири основні типи будови тіла, конституції людини, кожному з яких властивий відповідний тип особи зі своїми характерологічними особливостями: атлетичний, астеничний, пікнічний і диспластичний.

Е. Кречмер виявив зв'язок психічних захворювань особи з типом статури людини. Так, наприклад, на маніакально-депресивний психоз частіше хворіють люди з явно вираженою пікнічною статурою. До шизофренічних захворювань більше схильні атлетики і особливо астеніки. Тих, хто по своїх проявах нагадує хворих з маніакально-депресивним психозом, Е. Кречмер назвав циклотиміками, а тих, хто нагадує шизофреніків - шизотиміками. Відповідно виділені психотипи особи: циклотипний і шизотипний. Змішаний, гармонійний психотип дістав назву віскозного.

1.3. Зміст сучасних досліджень особи з позицій індивідуально-типологічного і характерологічного підходів

Сучасні дослідження розвитку в психології індивідуальних відмінностей, що розташовують для перевірки гіпотез даними багаторічних епідеміологічних лонгітюдів, починають формулювати закономірності зміни діапазону індивідуальних відмінностей і структури психологічних рис в процесі розвитку і інволюції. Природне для вивчення цієї проблематики звернення до генетичних джерел індивідуальних відмінностей не обмежується констатацією наявності або відсутності генетичного впливу. Зміни теорії рис виявляються глибше - міняється статус самого поняття «риса». Пов'язано це передусім з тим, що генетичний аналіз включається в структурний аналіз (для пошуку латентних змінних, що лежать в основі приватних психологічних характеристик).

Згідно з уявленнями сучасних динамічних теорій, центральними характеристиками для розуміння поведінки є процесуальні характеристики - мотиви, прагнення, драйви і так далі. Вони дозволяють інтерпретувати не лише типову (модальне) поведінку, але і його варіативну, причому варіативна в цьому контексті є закономірним наслідком взаємодії динамічної характеристики і ситуації, а не помилкою виміру. Завдяки взаємодії з

динамічними теоріями, «ситуація», нарівні з «рисою», увійшла до числа її базових понять, а уявлення про риси стало значно складніше

У сьогоднішній психології індивідуальних відмінностей, разом з традиційним підходом до виділення рис, існує і принципово інший. З'явилося, наприклад, поняття прототипів рис, а пізніше - значно ускладнилося і розуміння самої риси. Разом з елементарними рисами і ієрархічними структурами їх організації (які не втратили значення досі), стали розглядатися констеляції (комплекси) рис, синдроми рис, що включають, і комплекси «Риса - середовище розвитку». Комплексні риси є n- факторні структури, що не мають ієрархічної структури і не зводяться до одного загального чинника.

В сучасних дослідженнях часто піднімається питання комплексних рис. Одним з прикладів комплексної риси є самомоніторинг, що є характеристикою індивідуальних відмінностей, яка визначає, по-перше, здатність відстежувати через самоспостереження і самоконтроль свою експресивну поведінку і самопрезентацію в соціальних ситуаціях і, по-друге, уміння користуватися цією здатністю для соціальної адаптації.

Дослідження комплексних характеристик отримало визнання і поширення у зв'язку з вивченням успішності діяльності. Є цілий напрям досліджень, що розглядає академічну успішність в контексті представлень вчителя і різних характеристик Я-концепції учня.

З точки зору комплексних характеристик і їх зв'язку з учбовою діяльністю перевірялася теорія співвідношення уявлень про власні можливості і значущість цілей. Результати демонструють значущість для шкільної успішності як уявлень про свої можливості, так і особових рис. Що ж до важливості мети, то її вклад в академічну успішність виявився незначним.

Визначною увагою користується дослідження розвитку особистості. Традиційні дослідження онтогенезу індивідуальних відмінностей ґрунтуються на структурно-онтогенетичному підході і орієнтовані на оцінку дисперсії в різних віках і на аналіз траєкторій розвитку і вікової зміни структури зв'язків. Емпіричну базу традиційних досліджень складають результати тривалих

лонгітюдів, що дають можливість зіставити різні відрізки онтогенезу і виявити наслідки віддалених в часі причин сьогоднішніх проблем і успіхів.

В останнє десятиліття предмет дослідження психології індивідуальних відмінностей все більше і більше притягає еволюційну антропологію і еволюційну психологію, що має очевидні наслідки для дослідження розвитку. Міждисциплінарні зв'язки з дисциплінами, що розглядають еволюційні причини індивідуальних відмінностей, виключно значимі для інтерпретації психологічних даних і можуть призводити до серйозного перегляду психологічних теорій. Зокрема, постулати еволюційної психології припускають, а емпіричні дані демонструють вплив біологічних передумов на формування не лише формальних характеристик, не пов'язаних зі змістом діяльності (як це традиційно передбачалося в психології), але і на складні поведінкові патерни (аж до ролевої поведінки).

Важливо також те, що еволюційно-психологічні дослідження виявляються значимі для аналізу розподілу і діапазону психологічних характеристик в популяції і вказують на ризики, пов'язані з соціальними змінами.[14]

Загальний висновок до розділу I

Аналіз теоретичної літератури, присвяченій індивідуально-типологічним і характерологічним особливостям особистості надав можливість зробити наступні висновки.

Психологічна типологія - система індивідуальних установок і поведінкових стереотипів, утворена з метою пояснення різниці між людьми. На сьогодні існує декілька тисяч найрізноманітніших психологічних класифікацій, які означають ті або інші відмінності між людьми або

психічними властивостями (якостями, характеристиками). Особливу увагу при вивченні індивідуально-типологічних особливостей особи приділяли темпераменту. Темперамент - індивідуальні властивості психіки, що визначають динаміку психічної діяльності людини, особливості поведінки і міру урівноваженості реакцій на життєві дії.

Характер - це сукупність стійких індивідуальних особливостей особи, що складається і проявляється в діяльності і спілкуванні, обумовлюючи типові для індивіда способи поведінки. Характер - це завжди індивідуально-своєрідне поєднання рис. Немає двох людей з однаковим характером. Якщо форми поведінки не випадкові для цієї людини, а просто і стійко проявляються у визначених, типових, обставинах, означає вони характерологічні. У сучасній західній психології використовують найрізноманітніші підстави для виділення характерологічних особливостей особи.

Сучасні дослідження розвитку в психології індивідуальних відмінностей, що розташовують для перевірки гіпотез даними багаторічних епідеміологічних лонгітюдів, починають формулювати закономірності зміни діапазону індивідуальних відмінностей і структури психологічних рис в процесі розвитку і інволюції. Природне для вивчення цієї проблематики звернення до генетичних джерел індивідуальних відмінностей не обмежується констатацією наявності або відсутності генетичного впливу.

РОЗДІЛ II. КАТЕГОРІЯ «САМОТНІСТЬ» ТА ЇЇ МІСЦЕ В ДОСЛІДЖЕННЯХ ОСОБИСТОСТІ

2.1. Поняття феномену самотності

У історії філософсько-психологічної думки феномен самотності трактується неоднозначно. Розглядаючи самотність зі сторони науки, можна виділити дві тенденції, обумовлені його негативною і позитивною спрямованістю. Існуюче протиріччя в оцінці характеру впливу самотності на життя людини виражається в тому, що, з одного боку, воно розуміється як деструктивне для особи, з іншої - вважається необхідним етапом самопізнання і самовизначення.

Така різка розбіжності поглядів полягають перш за все в недостатній вивченій феноменології, а тим більше - психологічних механізмів самотності.

Більшість дослідників самотності пов'язують його з різко негативними емоційними переживаннями, які впливають на особу руйнівним чином.

Дуже важливо розуміти значення таких понять, як «самотність», «ізоляція» та «самота». Ряд авторів розводять ці поняття, хоча є і ті, хто розглядає їх як синоніми. Для виокремлення самотності як психологічного феномена слід відмежувати його від схожих понять [20].

З точки зору С.Г. Корчагіної [20, С. 29], ізоляція – відсутність зв'язків із зовнішнім середовищем; це ситуація, а не психічний стан. Самота – добровільний відхід від контактів з тими, що оточують. Воно залишає людині можливість виходу з цієї ситуації і є нормальною умовою розвитку і існування особи. Самота не обов'язково пов'язана з самотністю; люди можуть бути щасливі і в самотності. З іншого боку, і за наявності об'єктивних зв'язків з іншими людина може переживати самотність (наприклад, в сім'ї), якщо він бачить що його не люблять, не розуміють. Самотність — це епізодично виникаюче гостре переживання занепокоєння і напруги, пов'язане з незадоволеним прагненням мати дружні або інтимні відношення.

Виділяють хронічну, ситуативну і скороминущу самотність. *Хронічна* самотність виникає у тому випадку, коли людина не може встановити задовільні взаємини із значимими для нього людьми протягом тривалого періоду життя. *Ситуативна* самотність може бути наслідком якихось неприємних подій: смерть близької людини, розрив шлюбних стосунків. Через деякий час людина змиряється зі своєю втратою і частково або повністю долає самотність. *Скороминуща* самотність виражається в короткочасних нападах відчуття самоти, які безслідно проходять.

Самотність обов'язково пов'язана з переживаннями, що виникли в результаті незадоволення зв'язками із зовнішнім світом унаслідок поверхневості або взагалі розриву цих зв'язків. Недаремно Р. Вейс визначає самотність як емоційний стан, що включає емоційну і соціальну ізоляцію [11].

Про самотність можна говорити лише тоді, коли сама людина усвідомлює неповноцінність своїх стосунків з людьми в якому-небудь важливому аспекті. На переживання стану самотності впливають не стільки реальні стосунки з навколишніми людьми, скільки уявлення про те, якими мають бути ці стосунки. Тому людина, що має сильно виражену потребу в спілкуванні, переживає самотність і в тому випадку, якщо контактує лише з одним - двома індивідами, а той, хто не відчуває такої потреби, може не відчувати своєї самотності навіть при тривалій відсутності спілкування з людьми.

Отже, самотність розуміється як обтяжливий емоційний стан, обумовлений реальним або уявним незадоволенням потреби в міжособових стосунках (афіліації).

Таким чином, ми бачимо, що можна бути самотнім, перебуваючи серед людей, тобто самотність пов'язана не тільки з проблемою спілкування та міжособистісних взаємин, але й із властивостями особистості. Звідси випливає, що необхідно розрізняти поняття бути самотнім і перебувати наодинці з самим собою. Людина – соціальна істота, але іноді їй потрібно

залишатися наодинці з собою для розвитку свого «Я», для особистісного зростання.

Розглядати самотність можна в різних категоріях, таких як *відчуття, процес, відношення, потреба*. [21, С. 12]

Самотність як *відчуття* обумовлюється переживанням людиною своєї несхожості на інших, унаслідок чого виникає певний психологічний бар'єр в спілкуванні, відчуття нерозуміння і неприйняття себе іншими людьми.

Відчуття самотності часто зв'язане з усвідомленням неможливості, принаймні на даному етапі, мати близькі відношення з ким-небудь. Звичайно, йдеться про стосунки, засновані на взаємному прийнятті, любові і розумінні.

Самотність як *процес* - це поступова втрата здатності особи сприймати і реалізовувати наявні в суспільстві норми, принципи, цінності в конкретних життєвих ситуаціях. В результаті процесу самотності відбувається втрата особою статусу суб'єкта соціального життя.

Самотність як *відношення* - це неможливість прийняття світу як самоцілі і самоцінності. При цьому індивід, аналізуючи свої стосунки з іншими людьми, не інтегрує себе в навколишній соціальний простір.

Самотність як *життєва позиція* - це усвідомлене небажання підтримувати близькі стосунки з ким би то не було: матір'ю, батьком, братом, сестрою, дітьми, не говорячи вже про друзів, їх просто немає. Втім, своїх дітей у таких людей теж, як правило, не буває. Людина відчужена не лише від інших, собі подібних, але і від світу в цілому - його цінностей, ідеалів, норм.

Стан самотності - це переживання людиною втрати внутрішньої цілісності, а також зовнішній гармонії зі світом. Воно виражається, наприклад, в порушенні гармонії між бажаною і досягнутою якістю соціального спілкування.

Стан самотності має ряд модальностей від нормального свого прояву до патології і може бути зв'язано з іншими психічними проявами, такими як тривожність, нудьга, спустошеність, депресія. У пограничних формах стан самотності викликає різку актуалізацію потреби в спілкуванні, що може

виражатися у відірваності від дійсності, змішуванні реальних і ілюзорних подій і ситуацій, навіть персоніфікації предметів. Патологічна форма стану самоти супроводиться психічними розладами, галюцинаціями і тому подібне. [12]

С.Г. Корчагіна вважає [20, С. 27], що будь-яке вивчення самотності поза феноменологічним виміром з неминучістю закінчується втратою його специфіки як психічного, екзистенціального стану і розпадом його структури на окремі складові.

У психологічних словниках самотність трактується як один з психогенних чинників, що впливають на емоційний стан і психічне здоров'я людини. [22,23] Умовами для його прояву визначається ізоляція: фізична або емоційна. У таких умовах (експериментально створених або природних) різко актуалізується потреба в спілкуванні, незадоволення якої може викликати гострі психічні стани, наприклад напруженість, тривожність, спустошеність, депресію, що супроводжуються вираженими вегетативними реакціями. Інколи спостерігаються психічні розлади: реактивні галюцинації, переживання деперсоналізацій, надцінні ідеї.

Категорія «психогенний чинник» не досить чітко і точно визначає самотність як психічне явище. [7] У існуючих дефініціях акцентуються наслідки впливу такого психогенного чинника на людину, чим, власне, виключаються внутрішні, суб'єктні детермінанти самотності.

Існуючі дослідження самотності зі всією очевидністю доводять, що це не чинник, що викликає стан, а сам психічний стан, переживання. [2] Синонімізація понять самотності і ізоляції приводить до втрати змістовного, вторинного, відбитого існування цих феноменів. Самотність динамічніше чим ізоляція, і, безумовно, окрім зовнішніх проявів, має внутрішній, власне психологічний контекст.

Самотність можна визначити як психічний стан людини, що відображає переживання своєї окремоті, суб'єктивної неможливості або небажання відчувати адекватний відгук, прийняття і визнання себе іншими людьми. По-

перше, самотність - це стан зі всіма властивими цьому класу психічних явищ характеристиками. Головними з них виступають інтенсивність переживання і певна обмеженість в часі, оскільки жоден стан не може тривати вічно.

Другий момент, що вимагає особливої уваги і чіткого розуміння, - це те, що неможливість або небажання відчувати потрібний відгук *суб'єктивні*. Це, власне, є головним в розумінні суті самотності [8]. Саме суб'єктивна неможливість (небажання) відчувати те, що цілком можливо відчутти, вийшовши з цього стану, визначає суть самотності. Зовнішні об'єктивні чинники, які сприяють самоті, звичайно, існують, але не являються визначними. Як вже наголошувалося, людина у самотності може не переживати самотності, але переживати жорстокі форми даного стану, будучи сповна соціалізованою (сім'я, робота, діти, друзі і т. д.).

По-третє: людині для нормального існування абсолютно необхідне визнання і прийняття себе як іншими людьми, так і самим собою. Якщо на якийсь момент він втрачає це або ж по якихось причинах не може відчувати, то вірогідність переживання самотності дуже висока.[9]

Визначним в самотності є її приналежність до психічних станів, все інше, головне з якого - суб'єктивність і суб'єктність, як приналежність конкретному носієві психіки, похідні. Зрозуміло, що для того, щоб знайти похідні, потрібно знати функцію, і функція ця — психічний стан.

2.2. Підходи до вивчення самотності

Психодинамічний підхід.

З точки зору школи З. Фрейда, самотність стає наслідком (віддзеркаленням) таких меж особи, як нарцисизм, манія величчя і агресивність.[44] Поступово ці природжені або придбані властивості психіки акумулюються в комплекс «самотність». Фрейд, а потім і його послідовники пояснюють самотність ранніми впливами на особистісний розвиток дитини. Всі представники психоаналізу, що займаються самотністю, відзначають

значення ранньої дитячої стадії розвитку індивіда у формуванні «синдрому самотності». Дитина, оточена лише любов'ю і захопленням з боку сім'ї, в майбутньому часто має комплекс власної величі і незамінності, який приводить до прагнення бути об'єктом любові і шанування з боку інших людей. Оскільки це, як правило, не реалізується її оточуванням, то довкола нарцисичної особи виникає зона дефіциту спілкування і ворожості, яка приводить до почуття самотності. Представники психодинамічної традиції абсолютизують вплив внутрішніх чинників на виникнення і прояв самотності. Вони вважають, що ранній дитячий досвід багато в чому визначає, чи буде людина самотньою в подальшому житті. Самотність дорослої людини має свої витоки в ранніх дитячих враженнях і реакціях і розглядається тільки як патологічне явище, що має, звичайно, негативний вплив на особу.

3. Фрейд писав, що невроз замінює монастир, в який видалилися розчаровані в житті люди або такі, які почували себе занадто слабкими для життя. Монастир - місце самоти від мирського життя, де людина вже не чуває себе ізгоєм за свою «пристрасть» до самотності. При неможливості зречення від світу і відходу в монастир людина «йде» в невроз.[47]

Соціологічний підхід.

Протилежним психодинамічному напряму можна назвати соціологічний підхід, основним автором якого є Девід Рисмен.[37]

Концепція Д. Рисмена із співавторами знайшла своє відображення в його відомій монографії «Самотній натовп» який відрізняється фундаментальністю і методологічною обґрунтованістю дослідження. Сама назва роботи дає уявлення про суть авторського задуму і ідею, покладену в основу його концептуального підходу. Аналізуючи політичну поведінку американців, Д. Рисмен і його послідовник Р. Слейтер зв'язують дослідження самотності з вивченням «американського характеру» (згодом вони стали використовувати термін «соціальний характер»). Одночасно з цим вони аналізують задоволення суспільством потреб його членів.

Д. Рисмен вивів три види соціального характеру: традиційно орієнтований, ззовні орієнтований і зсередини орієнтований. Самотній натовп утворюється ззовні орієнтованими індивідами, тобто спрямованими зовні або орієнтованими на інших. Такі люди не лише потребують постійного схвалення з боку інших, але і активно пристосовуються до обставин, щоб це схвалення заслужити. Вони, подібно до флюгера, співвідносять лінію своєї поведінки з тим, щоб найбільш «вигідним» способом контролювати своє міжособистісне спілкування. [37, С. 174]

На думку Д. Рисмана, ззовні орієнтовані люди відособлені від свого істинного «Я» і можуть бути надмірно тривожними. Вони турбуються з приводу достатності (і взагалі наявності) уваги до себе з боку інших людей. Їх вимоги занадто великі, тому і очікування по відношенню до прихильності інших людей ніколи повністю не виправдовуються: потреба в певного роду якості міжособистісного спілкування залишається незадоволеною. У міру збільшення подібної орієнтації серед населення (що провокується соціальними чинниками і причинами) збільшується і число індивідів, що випробовують самотність серед людей, тобто росте «самотній натовп». Досить серйозним чинником самотності виступають події в житті дорослої людини, наприклад, розлучення.

К. Боумен вважає самотність побічним наслідком соціальних змін, що відбуваються в суспільстві. В той же час він вказує на дуже хворобливий характер переживання самотності, хоча і вважає його природним атрибутом людського буття. Згідно з його точкою зору, будь-яка зміна соціальних інститутів неминуче призводить до «провалів», розривам міжособистісних зв'язків і тим самим породжує самотність. Боумен, як і інші представники соціологічного підходу вважає, що причини самотності знаходяться поза індивідом: самотність особи - це продукт дії соціальних сил. Особливо підкреслюються наступні три сили:

1. Послаблення зв'язків в первинній групі. Первинна група - це сім'я або щось, її замінює. На прикладі останнього століття або навіть півстоліття

можна легко переконатися, як різко слабшають зв'язки в сім'ї від покоління до покоління. Причинами цього виступають багато чинників. Наприклад, збільшення темпу життя до такої міри, що старші покоління його не витримують, тому що не уловлюють і не розуміють.

2. Збільшення сімейної мобільності. Тут проблема полягає не лише в урбанізації - масовому зростанні міст в середині минулого століття і, отже, міграції населення. Важливіша психологічна сторона питання. Наприклад, збільшення загального числа розлучень, укладення других і навіть третіх шлюбів. Велике значення має зміщення сімейних функцій. Далеко не завжди чоловік утримує сім'ю, а жінка веде домашнє господарство. Величезна різноманітність сучасних сімей не дає можливості створення деякого "чистого зразка", громадського ідеалу сім'ї. Тому спостерігається збільшення числа людей, невдоволених своїм сімейним життям, причому незалежно від матеріального забезпечення або кар'єрного зростання подружжя.

3. Збільшення соціальної мобільності. Хоча ця сила була позначена в 50-х роках минулого століття, особливо яскраво її можна проілюструвати на прикладі сучасної Росії. У постперебудовний період в Росії почалися колосальні соціальні, політичні; економічні зміни, які привели до тривалої нестабільності в перерахованих сферах життя. Незатребуваність фахівців вищого рівня підготовки, інженерів, військових, творчій інтелігенції і багатьох інших, що знайшло своє вираження в надзвичайно низькій оплаті праці і навіть відсутності такої, змусила людей міняти професії, здобувати іншу, часто менш якісну освіту. Далеко не усі змогли перекваліфікуватися і пристосуватися до таких ринкових стосунків.

Взагалі, прибічники соціологічного напрямку вважають самотність загальним статистичним показником, що характеризує суспільство, тобто нормативною характеристикою. Переживання самотності обумовлено дією зовнішніх чинників і пояснюється як модальна якість особи і продукт соціальних сил.

Когнітивний напрям.

Суть когнітивного підходу до вивчення самотності полягає в тому, що пізнання вважається одним з чинників, що визначають зв'язок між недоліком соціальності і почуттям самотності. Як тільки індивід усвідомлює (пізнає) невідповідність між бажаним і досягнутим рівнями власних соціальних контактів, він відчуває самотність. Таким чином, самотність виступає конструктором свідомості. Лише позначивши, усвідомивши себе самотнім, людина може відчути цей стан. І навпаки, якщо навіть при найочевидніших зовнішніх чинниках людина не визнає себе самотнім, він не випробовує цього стану.[40]

До пошуків причин самотності когнітивісти підходять досить широко. Вони використовують як характерологічні, так і ситуативні чинники, сприяючі його виникненню, а також вплив як минулого, так і справжнього досвіду на формування особи.

Головними представниками когнітивного підходу до вивчення самотності є американські соціальні психологи Енн Пепло і Деніел Перлман.[24] Вони експериментально доводять зв'язок між глибинною самотністю і низькою самооцінкою. У контексті розуміння самотності Е. Пепло звертає особливу увагу на теорію атрибуції (пояснення). Якщо індивід робить ясну атрибуцію себе як самотню людину, його власне почуття самотності зростає і зміцнюється. Іншими словами, усвідомлення власної самотності і фокусування на ній внутрішніх переживань, постійне осмислення самого себе як актуально самотньої людини (самоатрибуція) стають чинниками реалізації цього явища в житті людини.

Когнітивісти говорять про те, що люди визначають стан самотності залежно від цілого комплексу почуттів, вчинків і думок, а не за однією єдиною (нехай навіть і домінуючою) характеристикою. Енн Пепло і її співавтори особливо підкреслюють роль низької самооцінки у формуванні почуття самотності.

Н. Е. Покровский [36] відмічає, що інший представник когнітивного підходу - Джонс, провів огляд даних, що свідчать про те, що в спілкуванні з

іншими самотні люди більшою мірою зберігають орієнтацію на самих себе : більше говорять про себе, ставлять менше питань про свого партнера, частіше міняють тему розмови, повільніше реагують на що-небудь. Він припускає, що прояви цинізму і міжособистісної недовіри разом з тенденцією низько оцінювати нові знайомства можуть сприяти стійкості самотності.

Когнітивна модель самотності підкреслює значення самопізнання і самооцінки індивіда як самотнього. Згідно з цією точкою зору, як тільки індивід признає себе в тому або іншому ступені самотності, як цей стан починає придбавати у нього реальні риси.

Інтеракціоністський підхід.

Представники інтеракціоністського підходу виділяють ситуативний і особовий аспекти самотності. З одного боку, деякі індивіди мають суб'єктивно-особову схильність до самотності. З іншого боку, певні соціальні ситуації детермінують виникнення самотності. Поєднання в тому або іншому вигляді обох аспектів позначається на кількості взаємодій особи з іншими людьми призводячи або до емоційного переживання самотності, або до сприйняття соціальної ізоляції.

Головною постаттю інтеракціоністського підходу до вивчення самотності є Р. Вейс.[11] Самотність розглядається ним як результат комбінованої дії особового і ситуативного чинників, як нормальна реакція індивіда на дефіцит соціальних взаємодій, що задовольняють основним соціальним запитам особи. Самотність - це поєднання або інтеракція двох цих чинників.

Р. Вейса цікавить «звичайна» самотність, можливо, тому він визначає його як стан, що переживається багатьма (якщо не більшістю) упродовж усього життя. По Вейсу, самотність у своєму прояві ділиться на два основні типи: соціальне і емоційне, які мають різні передумови і афективні реакції. Перше обумовлене відсутністю доступного кола соціального спілкування, значимих дружніх зв'язків або почуття спільності, а друге - відсутністю тісної, інтимної прихильності до конкретної людини. Емоційна самотність знаходить

свій вихід в цілій серії станів, наприклад, внутрішній порожнечі, тривозі, стурбованості. Соціальна самотність проявляється у всезростаючому почутті власної маргінальності.[11, С. 56]

Багато теоретичних положень Вейс вивів зі своєї клінічної практики і власних спроб надати допомогу самотнім людям, учасникам своїх семінарів для нещодавно розлучених і/або овдовілих людей. Працюючи з людьми, що випробовують самотність, він послідовно і детально аналізує їх біографічні дані, обставини життя, можливо сприяючі формуванню самотності. Він ясно дає зрозуміти, що з двох підходів ситуативний представляється найпривабливішим. Тому Р. Вейс особливо підкреслює поточні події в життя особи як ключовий чинник формування самотності.

Іншим представником інтеракціоністського підходу до вивчення самотності є канадський соціальний психолог Велло Серма, який досліджував його як прояв глибокої особової кризи. Зокрема, В. Серма наводить дані, що причиною зростання кількості самогубств серед підлітків і молодих людей у віці дещо більше 20 років являється «сильне і майже непередаване почуття самотності».[39]

Феноменологічний підхід.

Представники феноменологічного підходу підкреслюють існуючий розрив між «чистими» зразками спілкування і міжособистісних стосунків, властивими свідомості (феноменологічними ідеалами), і реальним станом індивідуальної сітки спілкування. Цей розрив стає головною причиною виникнення почуття самотності.

Людина прагне до «правильного» спілкування, тобто до такої його моделі, яка в цьому суспільстві вважається ідеальною. Іншими словами, суспільство примушує індивіда діяти згідно зі своїми нормативними феноменологічними ідеалами, які можуть не співпадати з індивідуальними особливостями, представленнями, інтересами, бажаннями, прагненнями і т. п. В результаті чоловік, розуміючи, що він не такий, "як потрібно більшості", тобто не такий, як всі, починає переживати свою відірваність від "маси",

певний окремість, «неправильність», несхожість на інший. Він усвідомлює, що не вписується в той самий феноменологічний ідеал, що нав'язується суспільством, родом. Це заподіює певні страждання і є змістовними конверсивами стани самотності.[25]

Уільям Садлер і Томас Джонсон, використовуючи феноменологічний підхід до вивчення самотності, відмічають, що в сучасному суспільстві воно стало усеосяжним універсальним явищем. Одна з найяскравіших рис самотності, на їх думку, - занурення людини в себе. Почуття самотності не схоже на локальні відчуття або переживання. Воно цілісне і абсолютне всеосяжне. Автори вважають самотність знаком людського «самозвеличання», що повідомляє людину, хто він в цьому житті.[24, С. 49]

Виділення феноменального і когнітивного компонентів самотності призводить до розуміння того, що самотність - це особлива та гостра форма самосвідомості. Дослідники підкреслюють внутрішню структурованість феномену самотності, який, маючи ряд особливих вимірів, вибудовує сприйняття особою самою себе. Йдеться про так званий «життєвий світ» особи - класичну тему феноменологічного аналізу різних психічних явищ. «Життєвий світ» у феноменологічному контексті означає очищену від природної установки свідомості структуру повсякденного досвіду людини - глибинний «каркас» його діяльності, що породжує значимі стосунки і взаємовідносини.[30]

Приватний підхід.

У цьому напрямі за основу береться твердження, що людина прагне до рівноваги між бажаним і досягнутим рівнями соціальних взаємодій. Головними виразниками приватного підходу є американські дослідники Валеріан Дерлега і Стефан Маргуліс.[36, С. 215]

Хотілося б відмітити, що англійське «privacy» переводиться не як приватність, а як самота, але суть цього підходу полягає зовсім не в підкресленні ролі і місця самоти в контексті переживання самотності. Швидше йдеться про баланс інтимності і формальності в індивідуальній сітці

спілкування. Тому відправною точкою створення моделі, сфокусованої на аналізі кількості і особливо якості міжособистісних стосунків, характерних для того або іншого індивіда, стали поняття «інтимність» і «саморозкриття».

Саме поняття «якість» в контексті спілкування має на увазі такий його вимір, як глибина інтимності, тобто «інтимізація» міжособистісної взаємодії, яка єдина і може привести до саморозкриття особи. Протилежністю інтимності є формальний характер спілкування. Порушення балансу між інтимністю і формальним характером спілкування у бік його схематизації може стати чинником виникнення самотності.

Тут важливо мати на увазі, що для психічного здоров'я особи треба саме рівновага між інтимністю і формальністю, а не нескінченне підвищення інтимності. Щирість, душевність, взаємна зацікавленість повинні розумно дозуватися, а не перетворюватися на надзадачу, оскільки в подібному випадку вони ризикують стати негативними руйнівними чинниками. Можливо, руйнівна дія цих чинників на особу обумовлена зниженням під їх дією механізмів психологічного захисту.

В. Дерлега і С. Маргулис [36, С. 227] розробили модель шкалювання рівня інтимності спілкування, специфічно наклавши її на феномен самотності. Неможливість досягти оптимального рівня саморозкриття особи з часом призводить до переживання самотності, а в обговорюваній моделі - до зростання його рівня. На думку дослідників, до самотності в рівній мірі можуть привести як внутрішньоіндивідуальні чинники, так і інвайроментальні (чинники зовнішнього середовища). В. Дерлега і С. Маргулис розцінюють самотність як нормальний досвід в умовах суцільної атомізації суспільства. Самотність з неминучістю є присутньою в сучасному індустріальному і постіндустріальному суспільстві, граючи роль індикатора відхилень від оптимального психологічного балансу особи.

Таким чином, прибічники приватного підходу вказують на властиву людині особливу потребу в довірчих, душевних стосунках з іншими людьми. Ця потреба трактується як одна з базових, тому поверхневість

міжособистісних контактів, що не зачіпають глибинної психічної реальності, поверхневність стосунків, їх формальність і прагматичність в сукупності формують у людини почуття самотності.

Екзистенціальний підхід.

Усі представники екзистенціального напрямку досліджують особу через її потенційну можливість знаходитися наодинці.[38] Вони в принципі заперечують колективізм як умову розвитку особистості. Тільки уміння знаходитися в стані самотності рятує екзистенціальну суть людини від розчинення в соціумі. У масі особа перетворюється на ніщо. Багато в чому це визначило заборону цієї філософської течії в радянський період.

У розумінні екзистенціалістів в юнацькому і зрілому віці людина активно протиборствує з іншими людьми, відстоюючи право на власне унікальне і неповторне існування, на своє самозвеличання. Таким чином, здатність особи до переживання самотності трактується як необхідну умову її формування, і розвитку.

Згідно екзистенціальної моделі, усі люди спочатку і звичайно самотні. Вони лише різною мірою виявляють цю свою властивість. Ізольованість, несумісність, некомунікабельність, разом з переживанням кінцівки власного існування (смерті) - точні характеристики людського буття з екзистенціальної точки зору. Самотність як психічне явище характерне, передусім, для свідомості.

На думку екзистенціалістів, самотність є «самостійне усвідомлення» власної ізоляції, воно іманентне, тобто внутрішньо властиво людській психіці, тому здолати його неможливо. Самотність можна осмислити як частину своєї власне людською природи і примиритися з ним, але не позбавитися від нього. Тільки переживання і пізнання своєї природи робить людину людиною.[42]

У основі концепції К. Мустакаса [30, С. 54] лежить протиставлення «метушні самотності» і істинної, екзистенціальної самотності. «Тривожне передчуття самотності» або «занепокоєння з приводу самотності» є системою захисних реакцій особи. Людина постійно знаходиться перед вибором, він

вимушений приймати досить відповідальні «буттєві» рішення, але в той же час він відчуває страх перед лицем цих рішень. Це призводить до того, що людина прагне до встановлення нових зв'язків, контактів, намагається проводити більше часу в нібито плідному спілкуванні з іншими людьми. Насправді він усього лише втікає від головних питань людського буття.

Бен Міюскович [29] шукає універсальний принцип, за допомогою якого можна було б зрозуміти, «чому людина робить те, що він робить, чому людина є те, що він є». Для Міюсковича очевидний той факт, що, виробляючи погоджену думку про людську природу, необхідно співвідноситися з теорією людської мотивації. Він вважає, що загальним критерієм порівняння усіх існуючих інтерпретацій особи може послужити саме самотність.

Досліджуючи проблему самотності, Б. Міюскович підходить до проблеми смерті і стверджує, що людина боїться її менше, ніж самотності: «Ми не боїмося смерті, ми боїмося самотності. Дитина не боїться смерті, тому що не знає і не розуміє її, але він боїться залишатися один, він боїться самотності, значить, знає або припускає, що це таке. Це може служити непрямим підтвердженням іманентності самотності людській психіці.» Міюскович припускає, що свідомість може бути екстра- і інтрарефлексивним. Останнє, на його думку, особливо уразливо для самотності.

Узагальнюючи, можна сказати, що представники підходу екзистенціаліста звертають увагу на те, що сам характер людського існування має на увазі драматизм відчуження і самотності як спочатку властивих людині. Понад усе самотність виявляє себе в так званих пограничних станах, передусім перед «лицем смерті». Виходячи з цього було б безглуздим ставити завдання «зняти» у людини самотність, швидше необхідно дати йому можливість усвідомити свою самотність і змиритися з ним.[10]

Гуманістичний підхід.

Оригінальна точка зору на проблему людської самотності належить американському психологу А. Маслоу.[28] Вивчаючи особливості осіб, що самоактуалізувалися, він дійшов висновку, що для них характерна потреба

наодинці. Він детально описує зміст і суть цієї потреби і визначає її як нормальну, абсолютно необхідну людині, що прагне до самопізнання, самовдосконалення і власної актуалізації. У знаменитій книзі «Мотивація і особа» в главі «Самоактуалізовані люди: дослідження психологічного здоров'я» є такі параграфи: «Усунутість, потреба в самоті» і «Автономність, незалежність». Назви багато в чому говорять самі за себе: люди, що мають потребу в самоактуалізації, потребують не лише самоти, але і наодинці. Звичайно, така самотність придбаває позитивний, конструктивний для особи план. Істинне самопізнання неможливе поза самотністю. І тут важливим є характер переживання цього стану.

Оригінальний підхід до вивчення самотності представлень в класичній російській філософії. С. Н. Соловйов, Н. А. Бердяев, Е. Н. Трубецький, И. А. Ільїн, Н. О. Лоский, П. А. Флоренський [15] розглядали самотність як проблему духовної і культурної кризи людства. Головну причину переживання самотності смороду бачили у втраті суті морального єднання людського роду, втраті істинного, смислового змісту цього поняття. Проблема самотності має вселюдський масштаб. З іншого боку, за людиною признається право на самотність як необхідну умову становлення його моральної самосвідомості. [17]

Екзистенціальний і гуманістичний підходи схожі в тому, що трактують самотність як абсолютно необхідне і природне для людини явище. Різняться вони в тому, що екзистенціалісти розглядають самотність як іманентне психіці, тобто внутрішньо властиве, згідно з самою природою людини. Тому прояви самотності в житті людини можуть мати такий же різний характер, як і саме буття. Гуманістичний підхід робить акцент на позитивній стороні самотності, стверджуючи, що цей стан нерозривно пов'язаний з особовим зростанням, розвитком і самоактуалізацією.

Біологічний підхід.

Автором цього напрямку є англійський вчений біолог і етнолог Дж. Релф Оді.[13] Він перераховує деякі явища, між якими йому довелося проводити

відмінності. Серед них добровільна самота, вимушена ізоляція, власне самотність, перебування наодинці з самим собою, ностальгія, остракізм, горе із-за втраченого будинку або людини, туга по будинку, туга по комусь, нудьга, замкнутість, аномія, безцільність існування, несхожість на інших, пристрасть до зміни місць, деяка форма депресії. За його словами, перше прозріння наступило, коли він заглянув у власну душу. Дж. Релф Оді описав декілька випадків переживання самотності, які сталися в його життя, і перше розрізнення, яке він зробив: самота - ізоляція - самотність. Науковець підкреслює принципову відмінність цих трьох понять, хоча і не визначає їх. Окрім цього, Дж. Релф Оді розводить поняття власне самотності і усвідомлення того факту, що ти один. [13, С. 4]

Відносно переживання самотності тваринами велике значення мають особливості еволюційного розвитку видів. Наприклад, леви живуть прайдами, мавпи - зграями, а тигри - одинаки. Гостріше самотність переживається тими видами, які є соціальними, тобто організація життя яких припускає постійну взаємодію з собі подібними.

Дж. Релф Оді стверджує [13, С.7] що нормальне функціонування і людського мозку, і мозку тварин залежить від достатнього рівня і різноманітності впливаючих подразників, що дозволяють знаходитися в постійному контакті з реальністю.

Соціокультурна різноманітність тварин і людей, безумовно, визначає силу і характер переживання самотності. У Мексиці мешкає плем'я індіців тарахумара, невеликі сім'ї якого мешкають на відстані півтора десятків кілометрів один від одного. Спосіб життя цих людей припускає тривалі періоди перебування наодинці. Наприклад, шестирічний хлопчик може піти з невеликим раціоном їжі на одну-дві тижні пасти овець. При цьому він може не зустріти жодну людину до свого повернення. У віддалених районах індіці тарахумара настільки звикли до відокремленого способу життя, що не знають що робити, коли доводиться вступати в спілкування. Вони настільки

сором'язливі, що починають розмову, обернувшись спинами один до одного.[6]

Дж.. Релф Оді досліджував значущість задоволення і фрустрації в спілкуванні тварин, а також зв'язок цих чинників з розміром групи. Він дійшов висновку, що для нормального самопочуття задоволення в контактах повинне урівноважуватися фрустрацією, а не бути нескінченним. Важливим моментом тут виступають чисельність групи і розмір вольєри або території мешкання тварин. Останні два чинники нерозривно пов'язані, але для різних видів мають дуже широкий діапазон значень.

Далі дослідник підкреслює, що існують значні індивідуальні відмінності в сприйнятті самотності як у тварин, так і у людей. Проте у людини в порівнянні з тваринами значно більше і способів, і причин випробувати самотність, тобто людську самотність значно складніше і різноманітніше внаслідок усвідомлення життєвого досвіду свого і інших людей. Оді переконливо доводить своїми експериментами, що самотність людини має біологічні корені - це головний висновок, до якого прийшов дослідник.[13, С. 12]

Загальносистемний підхід.

Автором цієї моделі самотності є Джоуль Фландерс.[16] Він вважає, що самотність - цей наслідок порушення механізму зворотного зв'язку, який допомагає і індивідові, і суспільству в цілому зберегти оптимальний рівень людських контактів. Цей підхід був розроблений в руслі загальної теорії живих систем Джоуль Міллера. Суть її в тому, що усі живі системи прагнуть до виживання. Це можливо при збереженні стабільного функціонування системи. При порушенні такої стабільності система або її елементи реагують негативним зворотним зв'язком на усіх рівнях організації. Міллер виділяє сім можливих рівнів аналізу живих систем: клітина, орган, організм, група, організація, суспільство, наднаціональна система.

Джоуль. Фландерс, яскравий представник системної школи, оцінює самотність як пристосований механізм тієї самої зворотної реакції, яка має

своїй на меті виведення людини з поточного стану дефіциту спілкування і вводить його в оптимальніший стан, що відповідає нормальному набору (по кількості і якості) соціальних зв'язків і контактів. В той же час Фландерс вважає самотність патологічним станом, хоча і вказує на те, що воно має важливе регулятивне значення.

Підводячи висновок, самотність виступає своєрідним індикатором соціально-психологічного неблагополуччя людини і функціональною вказівкою живій системі на необхідність змінити рівень самореалізації.

Часто людина намагається реалізувати свої задуми, не маючи для цього бази - інтелектуальної, матеріальної, соціально-економічної та ін. Зазвичай психологи говорять, що рівень домагань такої людини неадекватно високий. Сам індивід про це, як правило, не знає і натрапляє на масу перешкод, здолати які опиняється не в силах. В результаті він потрапляє в ситуацію фрустрації і депривації своїх потреб, що саме по собі відгукнеться переживанням самотності, як ми визначили його спочатку. Людина відчуває неприйнятність з боку оточення, тобто порушується той самий зворотний зв'язок зі світом, без якого в нім неможливо нормально існувати. Особливо важливим тут виявляється те, що, хоча Фландерс не називає самотність станом, суть цього підходу полягає саме в такому його розумінні. Стан неблагополуччя функціонування системи, яке виражається в порушенні взаємодії її елементів і зв'язків із зовнішнім оточенням, стосовно людини набуває форми гострої негативної душевно переживаної самотності.

2.3. Сучасний етап розвитку дослідження самотності

Упереджаючи розмову про сучасні погляди на проблему самотності і дослідження в цій області, необхідно ввести деяку інформацію, що уточнює постановку і змістовну сторону питання дослідження. З урахуванням історичних часових рамок буде правильно виділити чотири періоди у вивченні феномену.

Перший - з моменту, умовно кажучи, існування людини до перших публікацій статей європейських філософів екзистенціального напрямку. Цей період відрізняється уривчастими уявленнями про самотність в основному на рівні приватних міркувань і уривчастими згадками в теологічній і художній літературі.

Другий бере точку відліку від початку XIX століття до початку XX століття. Він може бути названий періодом формування філософських основ вивчення феномену самотності. У цей період тема самотності набуває стійкого характеру в художній літературі (Э. Золя, Ф. Достоєвський та ін.).

Третій - активного інтересу до феномену самотності з боку психологів і представників соціальних наук - доводиться на кінець 30-х - середину 80-х років. Він може з відомою долею умовності, називатися періодом фундаментальних досліджень в області психології самотності. У цей період відбувається закладка концептуальних підстав феноменологічного дослідження. На цей же період доводиться велике число творів художньої літератури, центральною темою яких є самотність людини (А. Камю, Г. Гессе, Э. М. Ремарк, Г. Г. Маркес та ін.). На відміну від двох попередніх, третій період має чітку початкову координату - 1938 рік - публікація результатів дослідження Зілбурга [15] і його колег у рамках психодинамічної парадигми.

Четвертий період, що бере свій початок в другій половині 80-х р. XX століття і що триває по теперішній час, т. е. що включає лише останні 15 років, може носити назву періоду приватних теорій і прикладних розробок. З позицій сьогодення безумовна більшість авторів, освітлюючих проблему самотності, сходяться на тому, що самотність пов'язана з переживанням людиною її відірваності від людей, історії, сім'ї, природи, культури. Нерідко вказується, що сучасна людина відчуває самотність найгостріше в ситуаціях інтенсивного примусового спілкування.[19]

Велика увага приділяється розробці, аналізу, оцінці ефективності соціально-психологічних і психотерапевтичних методів допомоги людям, що гостро переживають самотність. Крім того, частина досліджень зачіпає і

загальні, соціально-філософські аспекти самотності. Попри те, що на сьогодні у рамках наукової літератури існує достатнє різноманіття уявлень про самотність, підходів до його розгляду, єдиного, цілісного уявлення про феномен немає. Не існує, незважаючи на наявне уявлення про особливості проживання самотності в різні вікові періоди, і зв'язного уявлення про вікові закономірності. Більше того, в такій постановці питання не звучить практично ні в одному дослідженні.

Таким чином, відмічаючи тенденцію до розширення і поглиблення вивчення самотності як предметної області, передусім у рамках вітчизняної психологічної і соціальної науки (за останні десять років число робіт, присвячених не просто констатації того або іншого факту, описи стану або процесу у зв'язку з самотністю, але що дійсно вивчають його у рамках різноспрямованої проблематики, збільшилося в рази), необхідно констатувати факт, що психологія самотності як особлива галузь наукового дослідження знаходиться на початкових стадіях свого розвитку.

Говорячи про західну наукову думку в контексті психологічних досліджень сьогодення, важливо констатувати, що істотних змін в порівнянні з періодом поглиблених досліджень 40-х - почала 80-х р., не сталося. Отримали своє доповнення і певний розвиток гіпотези і припущення з позицій когнітивного підходу.[24] Активно формувалася емпірична база досліджень у рамках соціологічних теорій. Було продовжено опис проблем спілкування, що стосуються вікових груп.[46]

Окремої згадки заслуговують напрями досліджень, пов'язані з вивченням самотності в просторово-часових рамках. Так, Карл Голдберг [49] у своїй статті «Самотність як порушення сприйняття часу» виходить з того, що основними складовими нашого усвідомлення часу є прагнення до турботи, вихованню кого-небудь іншого. На його думку, самотність - це порушене сприйняття часу : потреба в турботі, не задоволена впродовж довгого часу.

Серед сучасних дослідників самотності, найбільш послідовно розробляючих екзистенціальну методологію, Н. Е. Покровський виділяє Карла

Мустакаса і Ірвина Ялома і відмічає, що за кордоном ці дослідники стали відомими завдяки своїм популярним книгам про самотність.

П. Хартоколіс [32, С. 24] також відмічає, що самотність є порушене усвідомлення часу, розглядаючи, проте, цей факт у рамках екзистенціальних представлень.

Розглядаючи схильність до самотності з позицій гуманістичної психології, Дж. Коен [28] продовжуючи лінію досліджень А. Маслоу, відмічає, що самотність є не що інше як похідна серії незадоволення суб'єкта стосунками з важливими іншими.

З початку 90-х рр. дослідження російських авторів в області психології переживання самотності поступово приймають характер системи, відбувається їх поглиблення, актуалізація окремих аспектів досліджуваного феномену. У період з 1990 по теперішній час захищені більше десяти дисертаційних робіт в контексті проблематики, що вивчається, у тому числі дві докторські дисертації.

Упереджають роботи 90-х два дослідження, написані раніше, а саме - робота Г.Н. Колеснікова «Спілкування і відособлення особи як загальносоціологічні категорії» написана у рамках класичних досліджень проблеми спілкування, носить характер організуючий, певною мірою систематизуючи сам процес спілкування і варіанти його порушення. Відособлення як категорія досліджується у світлі соціальних ситуацій і причинних атрибутів поведінки суб'єктів.

Захищена в 1987 р. Усманом Ахматом Ібрагімом дисертація на здобуття ступеня кандидата психологічних наук «Розвиток проблеми відособлення і відчуження як механізму онтогенезу особи у віковій психології» довгий час була єдиним дослідженням в цій проблемній області, що охоплює великий віковий період (дитинство – підлітковий вік- юність) і розглядає загальновікові закономірності формування цього стану.[8, С. 212]

Дисертаційне дослідження И.С. Дяченко порушує обговорювані тут питання в контексті аналізу якостей особи і ситуацій їх проявів. Дослідження

С.В. Куртиян і Л.И. Старовойтовой присвячені аналізу самотності як соціального явища, остання дисертація доповнюється також детальним аналізом існуючих в контексті соціальної історії і філософії теорій, підходів і поглядів на проблему, що цінно з точки зору розробки онтологічних основ феноменологічного дослідження.[8, С. 217]

Окремо необхідно зупинитися на дисертаційній роботі, виконаною Н.Е. Покровським. Ця робота є єдиним фундаментальним дослідженням в області комплексного аналізу зарубіжних теорій і підходів до уявлення про самотність.[8, С. 219]

Дослідження проблеми самотності представляється у край актуальним в контексті особливостей розвитку суспільства ХХІ століття. Якісні зміни елементів культури, що протікають з високою швидкістю, висока міра розшарування суспільства, відокремленість людей у великих містах, недостатність глибоких емоційних контактів - на це і багато що інше обертають увагу автори, що досліджують передумови до розвитку самотності

Загальний висновок до розділу II

Аналіз теоретичної літератури, присвяченій феномену самотності надав можливість зробити наступні висновки.

У історії філософсько-психологічної думки феномен самотності трактується неоднозначно. Існуюче протиріччя в оцінці характеру впливу самотності на життя людини виражається в тому, що, з одного боку, воно розуміється як деструктивне для особи, з іншої - вважається необхідним етапом самопізнання і самовизначення.

Сучасні дослідники виділяють різноманітні види, категорії самотності та визначають цей феномен через ставлення самої особи до нього. Будь-яке вивчення самотності поза феноменологічним виміром з неминучістю закінчується втратою його специфіки як психічного, екзистенціального стану і розпадом його структури на окремі складові. Визначним в самотності є її

приналежність до психічних станів, все інше, головне з якого - суб'єктивність і суб'єктність, як принадлежність конкретному носієві психіки, похідні.

В історії вивчення самотності створилися багато підходів до його розуміння. Серед найвідоміших – психодинамічний, соціологічний, когнітивний, інтеракціоністський, феноменологічний, приватний, екзистенціальний, гуманістичний та біологічний.

В сучасній психології та соціології ведеться активне дослідження феномену самотності. Велика увага приділяється розробці, аналізу, оцінці ефективності соціально-психологічних і психотерапевтичних методів допомоги людям, що гостро переживають самотність. Крім того, частина досліджень зачіпає і загальні, соціально-філософські аспекти самотності.

РОЗДІЛ III. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНО-ТИПОЛОГІЧНОГО І ХАРАКТЕРОЛОГІЧНОГО ПЕРЕЖИВАННЯ САМОТНОСТІ

3.1. Цілі і задачі дослідження

Нами були виділені наступні задачі дослідження:

1. Аналіз літератури по проблематиці самотності.
2. Аналіз літератури, присвяченої індивідуально-типологічним або характерологічним особливостям.
3. Підбор методик для проведення дослідження.
4. Формування полігону дослідження і організація його проведення.
5. Аналіз отриманих результатів.
6. Формування висновків про проведену роботу.
7. Написання випускної кваліфікаційної роботи.

3.2. Організація дослідження

Етапи проведення дослідження:

1. Уточнення змістовного апарата дослідження (аналіз літературних джерел, класифікація, узагальнення). На цьому етапі дослідження ми підібрали змістовний апарат дослідження, що дозволило конкретизувати цілі, задачі та гіпотезу емпіричного дослідження (з січня 2017 року - по березень 2017 року).
2. Підбір методик. На цьому етапі ми підібрали методики, які дозволяють виконати поставлені перед роботою цілі і задачі (з квітня – по травень 2017 року).
3. Формування полігону дослідження. Формування відповідного для цілей та задач роботи полігону респондентів (з квітня – по травень 2017 року).
4. Проведення польового дослідження. Отримання результатів по методиками (з кінця квітня – до середини травня 2017 року).
5. Обробка результатів (з травня – по червень 2017 року).

6. Оформлення випускної кваліфікаційної роботи (червень 2017 року).

3.3. Підбір методичного матеріалу

З метою виявлення і вивчення залежності почуття самотності від індивідуально-типологічних та характерологічних особливостей особи ми провів ряд досліджень. Для цього використовувалися наступні методи дослідження:

В роботі були використані такі методики:

1. Методика діагностики рівня суб'єктивного відчуття самотності (Д. Рассел і М. Фергюсон). (Додаток А)

Методика включає 20 тверджень, прочитавши які випробовуваному необхідно оціните з точки зору частоти прояву у своєму житті представлених подій за допомогою чотирьох варіантів відповідей:

- "часто" (3 бали), - "іноді" (2 бали), - "рідко" (1 бал),
- "ніколи" (0 балів).

При інтерпретації отриманих даних традиційно використовуються такі критерії: випробовуваний, що набрав до 20 балів, характеризується низькою мірою вираженості соціальної ізолюваності; від 20 до 40 балів середньою мірою вираженості соціальної ізолюваності; від 40 до 60 балів, характеризується високою мірою вираженості соціальної ізолюваності.

Обробка результатів припускає підрахунок отриманий даних з метою визначення індексу соціальної ізолюваності, як показника міри самотності. Загальний час обстеження - близько 7 хвилин.

2. Діагностичний опитувач "Самотність" С.Г. Корчагіної. (Додаток Б)

Цей тест спрямований на визначення глибини переживання самотності. Складається з 12 питань або тверджень і чотирьох варіантів відповідей на них. Цей тест може пред'являтися випробовуваному або списком, або як набір карток з твердженнями. У рамках цього дослідження використовувався

перший варіант. Відповідям випробовуваного приписуються наступні бали: завжди - 4, часто - 3, іноді - 2, ніколи - 1. Оцінка результатів включає підрахунок кількості відповідей випробовуваного. Кількість балів підсумовується.

При інтерпретації отриманих даних використовуються такі критерії: випробовуваний, такий, що набрав 12-16 балів - не переживає зараз самотність; від 17 до 27 балів - виявлено неглибоке переживання можливої самотності; від 28 до 38 - виявлено глибоке переживання актуальної самотності; від 39 до 48 - виявлено дуже глибоке переживання самотності, занурення в цей стан. Загальний час обстеження -7 хвилин.

3. Опитувальник Спілбергера-Ханіна. (Додаток В)

Опитувальник Спілбергера-Ханіні призначений для оцінки реактивної та особистісної тривожності. Особистісна тривожність розглядається авторами як відносно стійка індивідуальна якість особистості, яка характеризує ступінь її занепокоєння, турботи, емоційної напруги внаслідок дії стресових факторів.

Опитувальник Спілбергера-Ханіна складається з 40 питань-суджень, з котрих 1-20 призначені для оцінки реактивної тривожності (шкала "Як ви себе почуваете в даний момент?") та 21-40 - для визначення особистісної тривожності (шкала "Як Ви себе почуваете звичайно?"). На кожне запитання можливі 4 відповіді за ступенем інтенсивності (зовсім ні, мабуть так, вірно, цілком вірно) - для шкали реактивної тривожності, та 4 відповіді за частотою (майже ніколи, іноді, часто, майже завжди) - для шкали особистісної тривожності.

Показник результату за кожною шкалою може знаходитись в діапазоні від 20 до 80 балів. Чим він більший, тим вищий рівень тривожності (реактивної або особистісної). Оцінка рівнів реактивної та особистісної тривожності за результатами показників здійснюється в таких межах: до 30 балів - низький рівень тривожності, від 31-45 балів - середній, більше 45 балів - високий рівень тривожності.

4. Опитувальник Шмішека для діагностики типу акцентуації особистості. (Додаток Г)

Методика складається з 88 питань, на які потрібно відповісти «так» або «ні». Розроблено також скорочений варіант опитувальника. З допомогою даної методики визначаються 10 типів акцентуації особистості (за класифікацією К. Леонгарда). Максимальний показник по кожному типу акцентуації - 24 бали. Ознакою акцентуації вважається показник вище 12 балів. Отримані дані можуть бути представлені у вигляді «профілю особистісної акцентуації».

5. Опитувальник структури темпераменту В.М. Русалова (Додаток Г)

Опитувальник структури темпераменту (ОСТ) використовується для діагностики властивостей «предметно-діяльнісного» і «комунікативного» аспектів темпераменту.

Складається з 105 питань. Для підрахунку балів по тій або іншій шкалі використовуються ключі. Спочатку необхідно перекодувати деякі відповіді, зазначені в ключі для даної шкали. Кожний збіг відповіді досліджуваного з ключом оцінюється в один бал. Підрахунок балів проводиться шляхом підсумовування всіх балів по даній шкалі.

6. Тест самооцінки психічних станів Г. Айзенка. (Додаток Д)

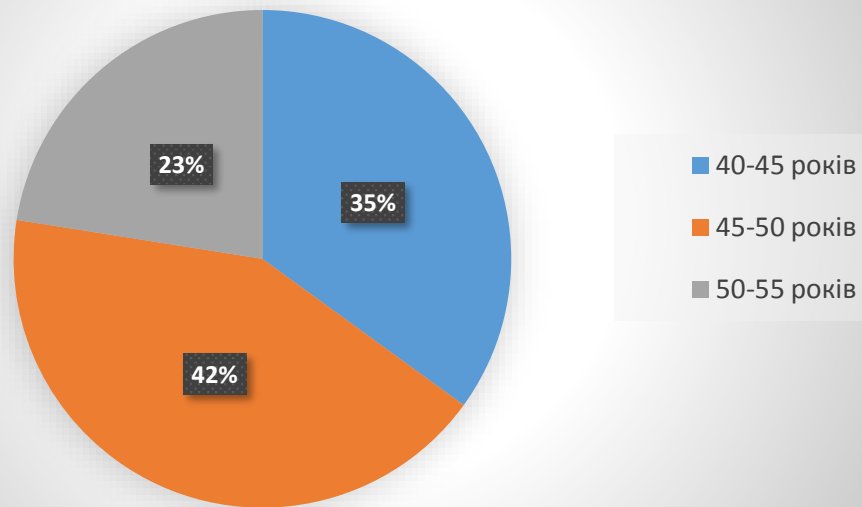
Тест дозволяє оцінити деякі не адаптивні стани (тривога, фрустрація, агресія) і властивості особистості (тривожність, фрустрованість, агресивність, ригідність).

3.4. Учасники емпіричного дослідження. Опис вибірки

Вибірка нашого дослідження є гетерогенною по фактору статі та соціальному статусу та гомогенною по віку учасників. В дослідженні взяло участь 80 осіб різного соціального статусу віком 40-55 років, 40 із них чоловічої статі, 40 – жіночої.

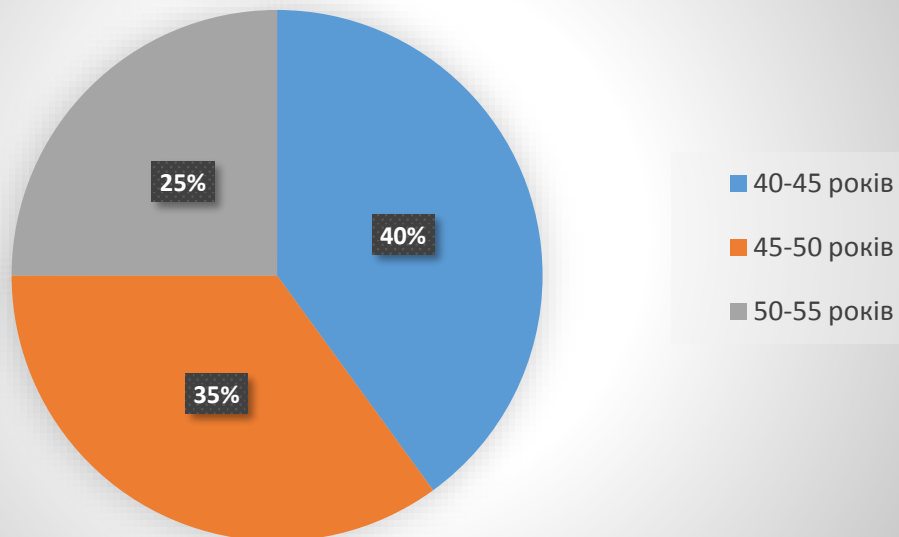
Представимо графічно вибірку дослідження в залежності від статі і віку.

Вікові межі чоловічої частини вибірки

Таким чином, у вибірці опинилися 14 чоловік віком 40-45 років, 17 чоловік віком 45-50 років і 9 чоловік віком 50-55 років.

Вікові межі жіночої частини вибірки

У вибірці також наявні 16 жінок віком 40-45 років, 14 жінок віком 45-50 років і 10 жінок віком 50-55 років.

3.5. Результати емпіричного дослідження та їх аналіз

3.5.1. Результати по методиці діагностики рівня суб'єктивного відчуття самотності (Д. Рассел і М. Фергюсон)

Представимо результат у вигляді таблиці:

Таблиця 3.5.1.1.

Результати тестування по методиці діагностики рівня суб'єктивного відчуття самотності (Д. Рассел і М. Фергюсон).

Низький рівень самотності (0-20 балів)	Середній рівень самотності (20-40 балів)	Високий рівень самотності (40-60 балів)
22 респондента	38 респондентів	20 респондентів

Представимо цей результат графічно:

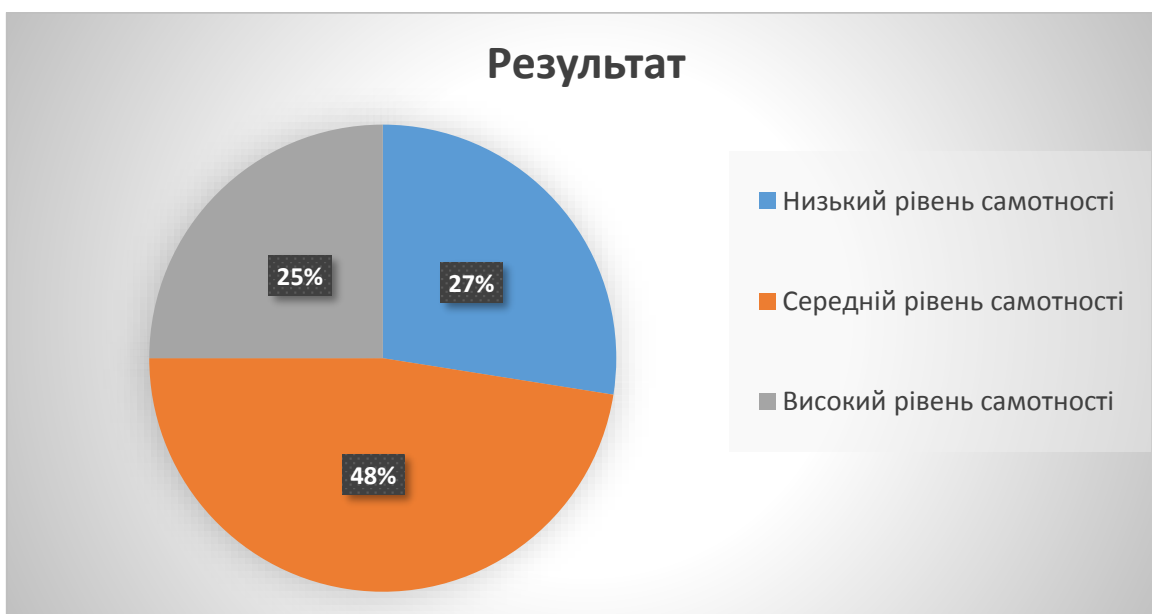

Рис. 3.5.1.1. Графічний результат дослідження по методиці діагностики рівня суб'єктивного відчуття самотності.

Аналіз даних показав, що майже половина опитуваних на даний момент відчуває середній рівень переживання самотності, четверть опитуваних – високий рівень відчуття самотності, і 27% - низький рівень відчуття самотності.

Представимо графічний результат дослідження по методиці діагностики рівня суб'єктивного відчуття самотності з урахування гендерного фактору.

Рис. 3.5.1.2. Графічний результат дослідження чоловіків по методиці діагностики рівня суб'єктивного відчуття самотності.

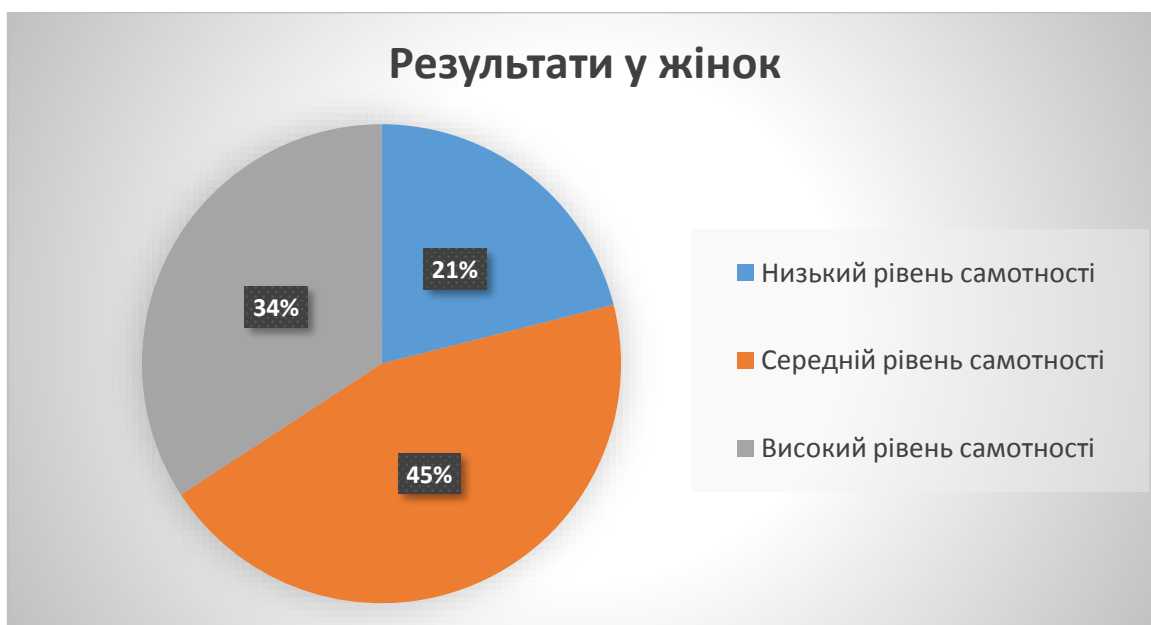

Рис. 3.5.1.3. Графічний результат дослідження жінок по методиці діагностики рівня суб'єктивного відчуття самотності.

Гендерний аналіз показав, що жінки більше схильні діагностувати у себе високий рівень самотності. У чоловіків більш розповсюджений низький рівень самотності.

3.5.2. Результати по діагностичному опитувачу «Самотність» С.Г. Корчагіної

Представимо результат у вигляді таблиці:

Таблиця 3.5.2.1.

Результати тестування по діагностичному опитувачу «Самотність» С.Г. Корчагіної.

Не переживає самотність (12-16)	Неглибоке переживання можливої самотності (17-27)	Глибоке переживання актуальної самотності (28-38)	Дуже глибоке переживання самотності, занурення в цей стан (39-48)
15 респондентів	27 респондентів	21 респондент	17 респондентів

Представимо отриманий результат графічно:

Рис. 3.5.2.1. Графічний результат дослідження по діагностичному опитувачу «Самотність» С.Г. Корчагіної.

Більшість респондентів, а саме 34% діагностують у себе неглибоке переживання самотності. Лише 19% з вибірки не відчують самотності у своєму житті.

Представимо графічний результат дослідження по опитувачу «Самотність» С.Г. Корчагіної в залежності від гендерного фактору.

Рис. 3.5.2.2. Графічний результат дослідження чоловіків по по діагностичному опитувачу «Самотність» С.Г. Корчагіної.

Рис. 3.5.2.3. Графічний результат дослідження жінок по по діагностичному опитувачу «Самотність» С.Г. Корчагіної.

3.5.3. Результати по опитувальнику Спілбергера-Ханіна

Представимо отриманий середньогруповий результат у вигляді таблиці:

Таблиця 3.5.3.1.

Середньо групові результати тестування по опитувальнику Спілбергера-Ханіна:

Середній рівень ситуативної тривожності	Середній рівень особистісної тривожності
33,3	37,4

Помірний рівень тривожності дорівнює результату від 30 до 44, тобто у нашому випадку ми діагностуємо помірний рівень ситуаційної та особистісної тривожності.

Представимо результат дослідження по опитувальнику Спілбергера-Ханіна з урахування гендерного фактору.

Таблиця 3.5.3.2.

Середній результат тестування чоловіків по опитувальнику Спілбергера-Ханіна

Середній рівень ситуативної тривожності у чоловіків	Середній рівень особистісної тривожності у чоловіків
31,4	35,6

Таблиця 3.5.3.3.

Середній результат тестування жінок по опитувальнику Спілбергера-Ханіна

Середній рівень ситуативної тривожності у жінок	Середній рівень особистісної тривожності у жінок
35,3	39,2

Провівши гендерний аналіз по опитувальнику Спілбергера-Ханіна, ми виявили, що рівень ситуативної та особистісної тривожності вище у жінок, ніж у чоловіків, але знаходиться у помірній зоні.

3.5.4. Результати по опитувальнику Шмішека для діагностики типу акцентуації особистості

Представимо середній результат усіх респондентів у вигляді таблиці.

У таблиці будуть представлені середні показники респондентів по усім акцентуаціям:

Таблиця 3.5.4.1.

Середні результати всіх респондентів по шкалам акцентуації характеру.

Акцентуація характеру	Середній результат вибірки
Демонстративність	13,9
Застраюваність	11,8
Педантичність	10,4
Збудливість	7,6
Гіпертимність	11,8
Дистимність	12,3
Тривожність	11,4
Екзальтованість	8,3
Емотивність	9,2
Циклотимність	8,8

Можемо стверджувати, що у респондентів є тенденція до демонстративної та дистимної акцентуації. Але сума балів в діапазоні від 15 до 19 може говорити лише про тенденції до того чи іншого типу акцентуації.

Представимо цей результат у графічному вигляді:

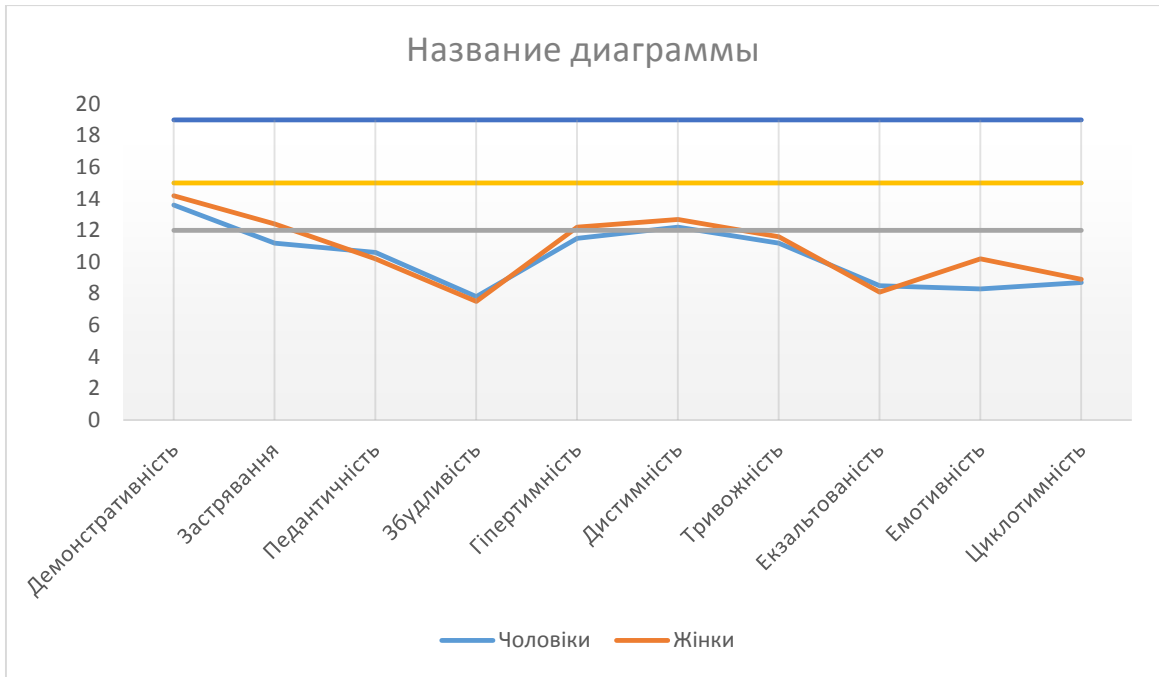

Рис. 3.5.4.1. Графічний середній результат всіх респондентів по шкалам акцентуації характеру.

Таким чином, в діапазон тенденцій потрапив тільки демонстративний тип акцентуації.

Представимо результат тестування з урахуванням гендерного фактору.

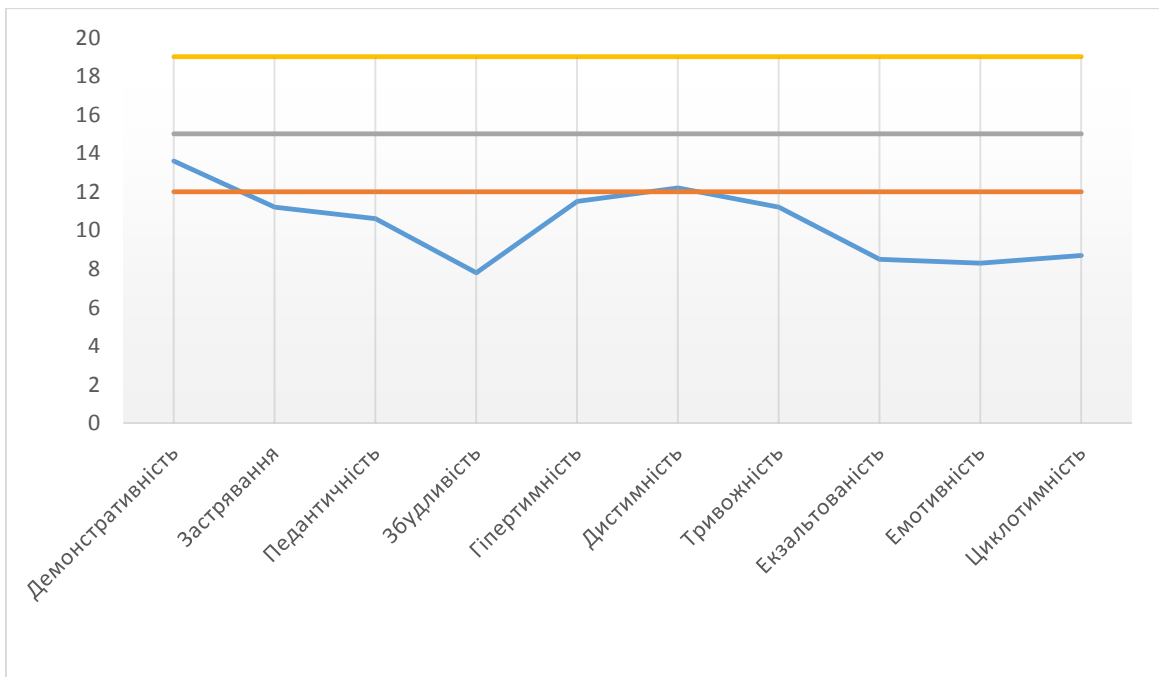

Рис. 3.5.4.2. Графічний середній результат чоловіків по шкалам акцентуації характеру.

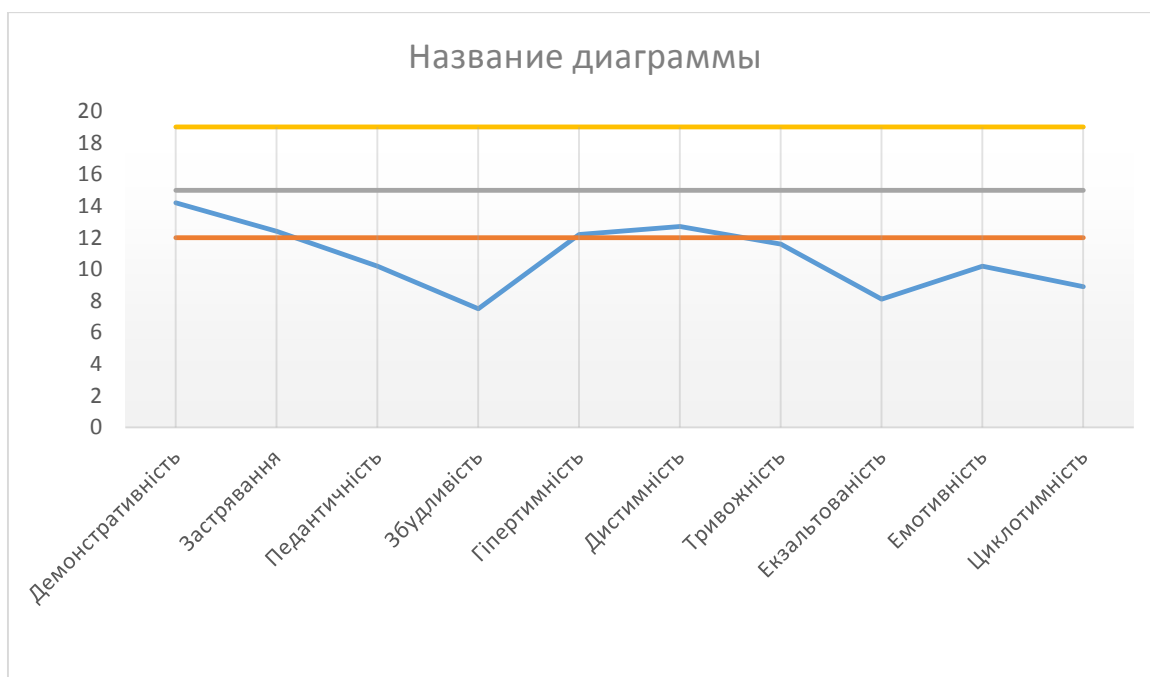

Рис. 3.5.4.3. Графічний середній результат жінок по шкалам акцентуації характеру.

Провівши гендерний аналіз, ми виявили, що і у чоловіків, і у жінок є тенденція до утворення демонстративного типу акцентуації. Всі інші акцентуації знаходяться на межі або нижче мінімальної ознаки акцентуації характеру.

3.5.5. Результати по опитувальнику структури темпераменту В.М. Русалова

Представимо середній результат усіх респондентів у вигляді таблиці.

Таблиця 3.5.5.1.

Середній результат всіх респондентів по опитувальнику структури темпераменту В.М. Русалова.

Назва шкали	Середній результат
Ергічність	7,8
Соціальна ергічність	6,2
Пластичність	5,2
Соціальна пластичність	6,5
Темп	4,6
Соціальний темп	5,5
Емоційність	4,1
Соціальна емоційність	5,3

Представимо результат тестування з урахуванням гендерного фактору.

Таблиця 3.5.5.2.

Середній результат чоловіків по опитувальнику структури темпераменту В.М. Русалова.

Назва шкали	Середній результат чоловіків
Ергічність	8,3
Соціальна ергічність	5,8
Пластичність	4,3
Соціальна пластичність	6,2
Темп	4,1
Соціальний темп	5,6
Емоційність	3,5
Соціальна емоційність	4,8

Таблиця 3.5.5.3.

Середній результат жінок по опитувальнику структури темпераменту В.М. Русалова.

Ергічність	7,3
Соціальна ергічність	6,7
Пластичність	6,2
Соціальна пластичність	6,9
Темп	5,2
Соціальний темп	5,4
Емоційність	4,7
Соціальна емоційність	5,9

Представимо результати респондентів у графічному вигляді.

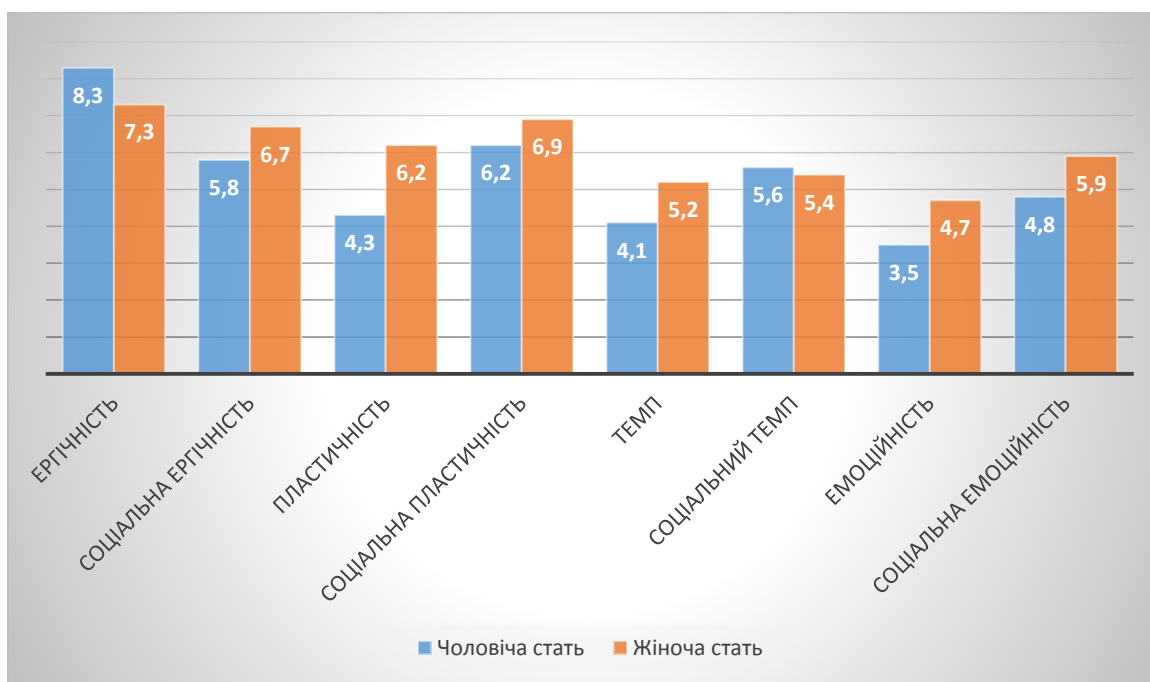

Рис. 3.5.5.1. Графічний середній результат всіх респондентів по опитувальнику структури темпераменту В.М. Русалова.

У чоловіків результат вище тільки по шкалі ергічності і соціального темпу. Результат всіх інших шкал вище у жіночій статі.

3.5.6. Результати по тесту самооцінки психічних станів Г. Айзенка.

Представимо середній результат всіх респондентів по тесту самооцінки психічних станів Г. Айзенка.

Таблиця 3.5.6.1.

Середній результат всіх респондентів по тесту самооцінки психічних станів Г. Айзенка.

Назва стану	Середній результат
Тривожність	11,9
Фрустрація	6,7
Агресивність	9,9
Ригідність	13,5

Представимо результат тестування з урахуванням гендерного фактору.

Таблиця 3.5.6.2.

Середній результат чоловіків по самооцінки психічних станів Г. Айзенка.

Назва стану	Середній результат чоловіків
Тривожність	11,2
Фрустрація	6,6
Агресивність	10,8
Ригідність	13,6

Таблиця 3.5.6.3.

Середній результат жінок по самооцінки психічних станів Г. Айзенка.

Назва стану	Середній результат жінок
Тривожність	12,7
Фрустрація	6,9
Агресивність	9,1
Ригідність	13,4

Представимо результат тестування у графічному вигляді.

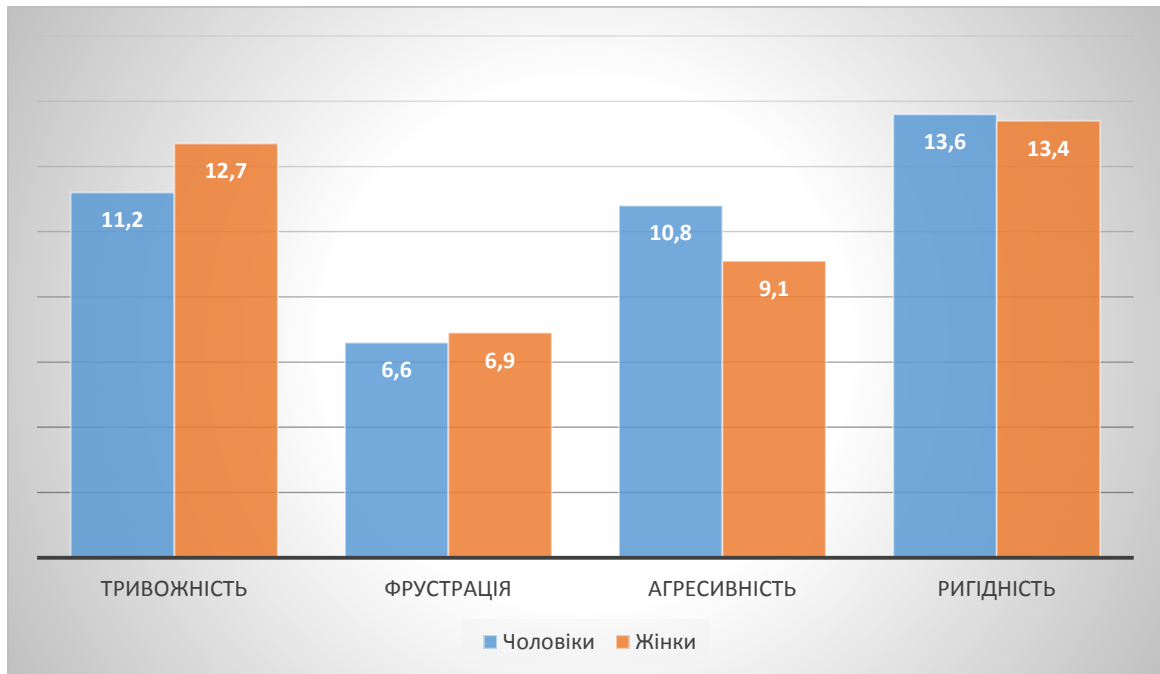

Рис. 3.5.6.1. Графічний середній результат всіх респондентів по тесту самооцінки психічних станів Г. Айзенка.

Таким чином, можемо стверджувати, що у всіх респондентів було діагностовано середній рівень по шкалам тривожності, агресивності та ригідності. Шкала фрустрації знаходиться на низькому рівні, що говорить про високу самооцінку та стійкість до невдач.

3.6. Комплексний аналіз емпіричних даних.

Провівши аналіз всіх методик ми можемо об'єднати їх і зробити комплексний аналіз.

Поєднавши результати по методикам «Діагностики рівня суб'єктивного відчуття самотності» Д. Рассела і М. Фергюсона і опитувальнику Спілбергера-Ханіна, ми виявили, що при низькому рівні самотності та при низькому рівні ситуаційної та особистісної тривожності присутня негативна кореляція або

зворотна кореляція, при якій зменшення показника самотності супроводжується зменшенням показника ситуаційної та особистісної тривожності.

При високому рівні самотності та при високому рівні ситуаційної та особистісної тривожності кореляція не була виявлена, що говорить про відсутність зв'язку між змінними.

Представимо отримані результати у вигляді таблиці:

Таблиця 3.6.1.

Результат кореляції з низьким показником самотності між методикою Д. Рассела і М. Фергюсона і опитувальником Спілбергера-Ханіна.

	Низький показник самотності		Показник ситуаційної тривожності	Показник особистісної тривожності	Результат кореляції
	3	4			
Жіноча стать	3	4	31	35	-0.7
Чоловіча стать	7	3	35	39	

Таблиця 3.6.2.

Результат кореляції з високим показником самотності між методикою Д. Рассела і М. Фергюсона і опитувальником Спілбергера-Ханіна.

	Високий показник самотності		Показник ситуаційної тривожності	Показник особистісної тривожності	Результат кореляції
	8	4			
Жіноча стать	8	4	31	35	0.18
Чоловіча стать	5	6	45	39	

Поєднавши результати по методикам «Самотність» С.Г. Корчагіної та по опитувальнику Спілбергера-Ханіна, ми виявили, що при низькому рівні самотності та при низькому рівні ситуаційної та особистісної тривожності присутня негативна кореляція або зворотна кореляція, при якій зменшення показника самотності супроводжується зменшенням показника ситуаційної та особистісної тривожності.

При високому рівні самотності та високим показником ситуаційної та особистісної тривожності була виявлена пряма кореляція, тобто при збільшенні показника самотності збільшується і показник ситуаційної та особистісної тривожності.

Представимо отриманий результат у вигляді таблиці:

Таблиця 3.6.3.

Результат кореляції з низьким показником самотності між методикою С.Г. Корчагіної та опитувальником Спілбергера-Ханіна.

	Низький показник самотності		Показник ситуаційної тривожності	Показник особистісної тривожності	Результат кореляції
Жіноча стать		17	31	35	-0.6
Чоловіча стать		9	35	39	

Поєднавши результати по методикам «Діагностики рівня суб'єктивного відчуття самотності» Д. Рассела і М. Фергюсона і опитувальнику Шмішека для діагностики типу акцентуації особистості ми виявили, що найбільша кількість респондентів має тенденцію до демонстративного типу акцентуації. Більша частина респондентів з таким типом акцентуації має середній рівень самотності.

Результат по методикам «Самотність» С.Г. Корчагіної і опитувальнику Шмішека для діагностики типу акцентуації виявив такий самий результат.

Можемо зробити висновок, що особи з тенденцією до демонстративного типу акцентуації найбільше схильні до переживання самотності.

Таблиця 3.6.4.

Результат по методикам «Діагностики рівня суб'єктивного відчуття самотності» Д. Рассела і М. Фергюсона і опитувальнику Шмішека для діагностики типу акцентуації

АХ	Низький рівень самотності	Середній рівень самотності	Високий рівень самотності
Демонстративні	5 респондентів	11 респондентів	8 респондентів
Застрявання	2 респондента	3 респондента	4 респондентів
Педантичність	2 респондента	4 респондента	2 респондента
Збудливість	1 респондент	1 респондент	—
Гіпертимність	2 респондента	2 респондента	1 респондент
Дистимність	3 респондента	4 респондентів	3 респондента
Тривожність	3 респондента	6 респондентів	2 респондента
Екзальтованість	1 респондент	3 респондента	—
Емотивність	2 респондента	2 респондента	—
Циклотимність	1 респондент	2 респондента	—

Таблиця 3.6.5.

Результат по методикам «Самотність» С.Г. Корчагіної і опитувальнику Шмішека для діагностики типу акцентуації

	Низький рівень самотності	Середній рівень самотності	Високий рівень самотності
Демонстративність	4 респондентів	10 респондентів	6 респондентів
Застрявання	4 респондента	3 респондента	4 респондентів
Педантичність	2 респондента	4 респондента	2 респондента

Збудливість	1 респондент	1 респондент	—
Гіпертимність	2 респондента	2 респондента	3 респондент
Дистимність	4 респондента	4 респондентів	3 респондента
Тривожність	3 респондента	6 респондентів	2 респондента
Екзальтованість	1 респондент	4 респондента	—
Емотивність	—	2 респондента	—
Циклотимність	1 респондент	2 респондента	—

При поєднанні методик «Діагностики рівня суб'єктивного відчуття самотності» Д. Рассела і М. Фергюсона, опитувальнику «Самотність» С.Г. Корчагіної і опитувальнику структури темпераменту В.М. Русалова ми виділили такі показники: соціальна ергічність, соціальна пластичність, соціальний темп, соціальна емоційність. Були виявили наступні кореляції:

При високих соціальних показниках і низькому рівні самотності виявлена середня пряма кореляція. Тобто при збільшенні соціальних показників зменшується тенденція до самотності.

При низьких соціальних показниках і низькому рівні самотності виявлена негативна кореляція. Тобто при збільшенні тенденції до самотності зменшуються соціальні показники.

При низьких соціальних показниках і високому рівні самотності виявлена кореляція, у чоловіків – слаба кореляція, у жінок – висока кореляція. Тобто при зменшенні соціальних показників збільшується тенденція до самотності.

При високих соціальних показниках і високому рівні самотності виявлена негативна кореляція, тобто при збільшенні соціальних показників зменшується тенденція до самотності.

Представимо отримані результати у вигляді таблиці:

Таблиця 3.6.6.

Результат по методикам Діагностики рівня суб'єктивного відчуття самотності» Д. Рассела і М. Фергюсона, опитувальнику «Самотність» С.Г. Корчагіної і опитувальнику структури темпераменту В.М. Русалова

	Кореляція у чоловічої статі	Кореляція у жіночої статі
Високі соціальні показники і низький рівень самотності	0,7	0,9
Низькі соціальні показники і низький рівень самотності	-0,6	-0,7
Високі соціальні показники і середній рівень самотності	0,5	0,3
Низькі соціальні показники і середній рівень самотності	-0,5	-0,6
Низькі соціальні показники і високий рівень самотності	0,4	0,8
Високі соціальні показники рівень і високий рівень самотності	-0,5	-0,8

За допомогою методики Г. Айзенка для самооцінки психічних станів ми визначили, що у респондентів домінує показник тривожності і ригідності.

Визначимо взаємозв'язок цих двох показників за допомогою коефіцієнта

$$\chi^2 = \frac{(n_{ij} - n_{ij}^*)^2}{n_{ij}^*}$$

контингенції, який має наступний вигляд

де i, j – показники тривожності і ригідності.

Представимо у вигляді таблиці отримані дані по методиці Айзенка для самооцінки психічних станів.

Таблиця 3.6.7.

Результат по методиці Г. Айзенка для самооцінки психічних станів

	Чоловіча стать	Жіноча стать
Середній показник тривожності	11,2	12,7
Середній показник ригідності	13,6	13,4

Підставивши середній показники тривожності і ригідності, ми отримали наступний результат:

$$\frac{(24 - 17)^2}{17} = \frac{49}{17} = 2,88 < 3,84$$

Отже, розглядаючи залежність тривожності і ригідності респондентів ми виявили відсутність залежності між цими показниками, що говорить о впливі тривожності і ригідності на рівень самотності респондентів без залежності один від одного.

Загальний висновок до розділу III.

Провівши комплексний аналіз емпіричних даних, ми можемо зробити наступні висновки.

Ми виявили, що особистісна і ситуаційна тривожність має зв'язок з переживанням самотності. Чим менше у особи ситуаційна і особистісна тривожність тим менше спостерігається тенденція до переживання самотності.

Найбільшу тенденцію до переживання самотності мають особи з тенденцією до демонстративного типу акцентуації. Найменшу тенденцію до переживання самотності мають особи з тенденцією до збудливого типу акцентуації.

Об'єднавши соціальні показники по методиці В.М. Русалова, ми виявили, що особи, які мають низькі соціальні показники мають тенденцію до самотності. При високих соціальних показниках тенденція до самотності зменшується. При аналізі були виділені такі показники: соціальна ергічність, соціальна пластичність, соціальний темп, соціальна емоційність.

За допомогою коефіцієнта контингенції ми виявили, що такі показники, як тривожність і ригідність, які домінують у респондентів, ми виявили відсутність залежності між цими показниками, що говорить о впливі тривожності і ригідності на рівень самотності респондентів без залежності один від одного.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Перед роботою стояла наступна гіпотеза: переживання самотності пов'язане з індивідуально-типологічними або характерологічними характеристиками особистості і проявляється в міжособистісних стосунках і поведінці людини.

Також перед роботою стояло завдання: дослідити особливості прояву самотності у осіб віку середньої дорослості у зв'язку з наявними у них індивідуально-типологічними і характерологічними особливостями.

Реалізуючи вищезазначені задачі з метою спростувати або довести гіпотезу емпіричного дослідження, ми отримали наступні висновки:

1. Особистісна і ситуаційна тривожність має зв'язок з переживанням самотності. Чим менше у особи ситуаційна і особистісна тривожність тим менше спостерігається тенденція до переживання самотності.
2. Найбільшу тенденцію до переживання самотності мають особи з тенденцією до демонстративного типу акцентуації. Найменшу тенденцію до переживання самотності мають особи з тенденцією до збудливого типу акцентуації.
3. Особи, які мають низькі соціальні показники мають тенденцію до самотності. При високих соціальних показниках тенденція до самотності зменшується. При аналізі були виділені такі показники: соціальна ергічність, соціальна пластичність, соціальний темп, соціальна емоційність.
4. Між показниками тривожність і ригідність, які домінують у респондентів, виявлена відсутність залежності, що говорить о впливі тривожності і ригідності на рівень самотності респондентів без залежності один від одного.

На основі отриманих результатів ми можемо сказати, що гіпотеза нашого дослідження підтвердилась, нами були виконані всі завдання нашої кваліфікаційної роботи та досягнута мета дослідження.

ПЕРЕЛІК ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Айзенк Г.Ю. Інтелектуальний погляд/Г.Ю. Айзенк // Запитання психології. – 2013
2. Амплєєва О.М. Емоційний інтелект в структурі професійної діяльності психолога : автореф. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : «загальна психологія, історія психології» / О.М. Амплєєва. – О., 2013.
3. Андрєєва І.М. Концептуальне поле поняття "емоційний інтелект" / І.М. Андрєєва // Питання психології. – 2009
4. Баєр У. Терапія творчістю (Теорія та практика психотерапії, використовує різноманітні форми творчої активності) / У. Баєр / пров. зньогоу. Є. Клімової та В. Комарової. – М.: Незалежна фірма «Клас», 2013. (Бібліотека психології та психотерапії).
5. Бантишева О.О. Взаємозв'язок емоційного інтелекту зі схильністю осіб юнацького віку до віктимної поведінки / О.О. Бантишева // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т.Г. Шевченка. Вип. 121. – Т.1 – Чернігів : ЧНПУ, 2014. (Серія: Психологічні науки).
6. Березюк Г. Емоційний інтелект як детермінанта внутрішньої свободи особистості / Г. Березюк // Психологічні студії Львівського ун-ту. 2015
7. Білоус Р.М. Психологічні особливості самотності в юнацькому віці / Р.М. Білоус, В.С. Лялюк // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т.Г. Шевченка. Вип. 121 Т.1. – Чернігів : ЧНПУ, 2014. (Серія : Психологічні науки).
8. Богосвятська А.І. Емоційний інтелект і уроки світової літератури / А.І. Богосвятська // Зарубіжна література в школах України. – Київ : Антросвіт, 2015. – № 11.
9. Боднар О. Формування аналітико–експертних компетенцій педагогів з урахуванням емоційного інтелекту / О. Боднар // Імідж сучасного педагога : Науково–практичний освітньо–популярний журнал. – 2011.

10. Бреслав Г.М. Психологія емоцій / Гершон Мойсейович Бреслав. : Сенс, 2017.
11. Вейс Р.С. Питання вивчення самотності/Р.С. Вейс // Лабіринти самотності : Прогрес, 1989.
12. Галецька І.І. Особливості зв'язку емоційного інтелекту та індивідуальних цінностей у структурі психологічного здоров'я особистості / І.І. Галецька // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 12, Психологічні науки : наукове видання – К. : НПУ, 2009.
13. Галян О. Експериментальна психологія / О.І. Галян, І.М. Галян // Навчальний посібник. – Львів, 2008.
14. Головань Т. Необхідність розвитку емоційного інтелекту EQ / Т. Головань // Світ виховання : часопис для вчителів, батьків, дітей. – 2016.
15. Головах Є.І. Психологія людського порозуміння / Є.І. Головах, Н.В. Паніна. - Київ: Політвидав України, 2013.
16. Груповий аналіз : навчальний посібник / [за ред. О. Фільца, Р. Гаубля, Ф. Лямот] ; пер. з нім. – Львів : ВНТЛ–Класика, 2011.
17. Дарвін Ч. Вираження емоцій у людини та тварин// Хрестоматія з психології / За ред. Петровського А.В. - М., 1987.
18. Дейнега Г.В. Життя удвох: інтимність та самотність / Г.В. Дейнега. – М., 2014.
19. Дерев'янка С.П. Характеристики маніпуляції осіб з різним рівнем емоційного інтелекту // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т.Г. Шевченка. Вип. 121 Т.1. – Чернігів : ЧНПУ, 2014. (Серія: Психологічні науки).
20. Дерев'янка С.П. Емоційний інтелект як чинник соціально–психологічної адаптації особистості до студентського середовища : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : «соціальна психологія; психологія соціальної роботи» / С.П. Дерев'янка. – Київ, 2009.

21. Житарюк В.І. Емоційний інтелект як передумова розвитку моральності дітей молодшого шкільного віку / В.І. Житарюк // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 12 : Психологічні науки. – 2013.

22. Журавльова М.О. Емоційний інтелект як проблема психологічних досліджень / М.О. Журавльова // Наука і освіта : Науково–практичний журнал Південного наукового Центру АПН України. – 2015.

23. Ка де Ври М. Мистика лидерства. Развитие эмоционального интеллекта / М. Ка де Ври. // Пер. с англ. М. : Альпина Паблишер, 2010.

24. Калініченко І.О. Виховання емоційного інтелекту підлітків в інклюзивному освітньому середовищі / І.О. Калініченко. Імідж сучасного педагога : науково–практичний освітньо–популярний журнал. – Полтава : ТОВ "АСМІ", 2011.

25. Калошин В.Ф. Емоційний інтелект – головний показник ефективності використання людських ресурсів / В.Ф. Калошин // Практична психологія та соціальна робота : науково–практичний освітньо–методичний журнал. – Київ : "СОЦИС", 2012.

26. Калошин В.Ф. Емоційний інтелект: сутність, необхідність, підхід до визначення / В.Ф. Калошин, О.Л. Тракалюк // Управління школою : науково–методичний журнал. – Киев ; Харьков : "Основа", 2012.

27. Князева Т.С. Вимірювання емоційного інтелекту у музикантів та художників з допомогою методики MSCEIT V. 2.0. / Т.С. Князева // Психологія. Журнал Вищої школи економіки. - 2013.

28. Копилець Є.В. Виховання екологічних ціннісних орієнтацій підлітків у світлі концепції емоційного інтелекту / Є.В. Копилець // Імідж сучасного педагога. – 2018.

29. Курганська Л.О. Емоційний інтелект як чинник перебігу конфлікту "учитель – учень" / Л.О. Курганська. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 12 :

214 Психологічні науки. Вип. 27 (51). – К. : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2015.

30. http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Postmetodyka/2010_6/kyr_m.pdf)

31. Лашук В.Г. Психологічні особливості переживання самотності в юнацькому віці: дис. ... канд. психол. / Лашук Вікторія Григорівна. – К., 2015.

32. Лепихова Л.А. Одиночество / Л.А. Лепихова // Психологія особистості : Словник- довідник / за ред. П.П. Горностая, Т.М. Титаренко. – К. : Рута, 2016.

33. Льошенко О. Емоційний інтелект та емоційна компетентність – проблеми співвідношення / О. Льошенко // Психологія. Педагогіка. Соціальна робота. – 2012.

34. Мейер Г. Психологія емоційного мислення / Г. Мейер // Хрестоматія із загальної психології. Психологія мислення/За ред. Ю.Б. Гіппенрейтер, В.В. Петухова. – К., 1981.

35. Марцінковська Т.Д. Історія психології: Навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів / Тетяна Давидівна Марцінковська. - М.: Академія, 2012.

36. Мовчан М.М. Феномен самотності як проблема буття особистості в соціальному середовищі : «філософська антропологія, філософія культури» / М.М. Мовчан. – К., 2012.

37. Моргун В.Ф. Емоційний інтелект у багатовимірній структурі особистості / В.Ф. Моргун // Постметодика, – 2013.

38. Московець Л. Синдром емоційного вигорання як наслідок низького рівня емоційного інтелекту / Л. Московець // Імідж сучасного педагога : Науково–практичний освітньо-популярний журнал. – 2013.

39. Нагорна А.О. Місце емоційного інтелекту у структурі професійноважливих якостей майбутніх психологів / А.О. Нагорна // Актуальні проблеми практичної психології. – К. : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2013.

40. Новак О.О. Шляхи розвитку емоційного інтелекту педагогічних працівників / О.О. Новак // Постметодика, –2013.
41. Носенко Е.Л. Емоційний інтелект : концептуалізація феномену, основні функції (монографія) / Е.Л. Носенко, Н.В. Коврига. – К. : Вища школа, 2003. – 126 с.
42. Носенко Е. Емоційний інтелект як соціально значуща інтегральна властивість особистості / Е. Носенко. Психологія і суспільство : український науково–економічний та соціально–психологічний часопис / Анатолій Фурман гол. ред. – Тернопіль : Інститут експериментальних систем освіти, 2014.
43. Овсяннікова Я.О. Самооцінка та самотність: залежність і взаємозв'язок / Я.О. Овсяннікова, Т.Ю. Довбій // Психологічні науки. – 2011.
44. Оді Дж.Р. Людина - істота самотня: біологічне коріння самотності/Дж.Р. Оді/Пер. Є. Єгорової // Лабіринти самотності. Прогрес, 1989.
45. Остапчук О. Школа "емоційного інтелекту" : проект "Педагоги–новатори в Україні" / О. Остапчук // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2012.
46. Панок В.Г. Психологічна служба вищого навчального закладу (організаційно–методичні аспекти) / В.Г. Панок, В.Д. Острова. – К. : «Освіта України», 2016.
47. Пашко Т.А. Емоційний інтелект як складова професійної компетентності керівника / Т.А. Пашко // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 12 : Психологічні науки. – 2018.
48. Пепло Л.Е. Самотність та самооцінка/Л.Е. Пепло та ін.: Прогрес, 1989.
49. Перлз Ф. Феномени психологічної взаємодії та спілкування в світлі гештальт-підходу // Хрестоматія за курсом «Метод спостереження та розмови у психології» / за ред. А.М. Айламазьян - М.: Навчально методичний колектор "Психологія", 2012.

50. Перлман Д. Теоретичні підходи до самотності / Д. Перлман, Л. Енн Пепло // Лабіринти самотності: Пров. з англ. / Упоряд., заг. ред. і передисл. Н.Є. Покровського. - М.: Прогрес, 2015.
51. Піаже Ж. Психологія інтелекту/Жан Піаже. 2004.
52. Подорожня А.В. Взаємозв'язок між рівнем розвитку емоційного інтелекту та успішністю студентів / А.В. Подорожня // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. Серія : Психологічні науки / Чернігівський держ. пед. ун–т ім. Т.Г. Шевченка. – Чернігів, 2016.
53. Розуміння самотності дорослими людьми. [Електронний ресурс] Режим доступу : <http://www.aizkrauklesppc.lv/raksti/inara/ruVientSapratn.pdf>
54. Просандеєва Л.Є. Психологічні аспекти розвитку самоцінності особистості в юнацькому віці / Л. Є. Просандеєва // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія : Психологічні науки. – 2015.
55. Робертс Р.Д. Емоційний інтелект: проблеми теорії, вимірювання та застосування на практиці / Р.Д. Робертс, Дж. Меттьюс, М. Зайднер, Д.В. Люсін // Психологія. Журнал Вищої школи економіки. – Т. 1 – № 4. – 2014.
56. Роджерс К. Про групову психотерапію / Карл Роджерс. - М.: Гільєстель, 2013.
57. Рубінстайн К. Досвід самотності/К. Рубінстайн, Ф. Шейвер.: Прогрес, 2014.
58. Рубінштейн С.Л. Основи загальної психології / Сергій Леонідович Рубінштейн. - 2016.
59. Садлер У.А. Від самотності до аномії/У.А. Садлер, Т.Б. Джонсон // Лабіринти самотності: 2013.
60. Свідерська Г.М. Психолого–педагогічні чинники розвитку чуйності у ранньому юнацькому віці : автореф. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «педагогічна та вікова психологія» / Г.М. Свідерська. – К., 2009.
61. Синельникова І. Дослідження розвитку емоційного інтелекту / І. Синельникова // Психолог. Шкільний світ : Всеукраїнська газета. – 2011. –

62. Сіляєва В.І. Психологічне вивчення та корекція образу я у самотніх жінок : «загальна психологія, історія психології» / В.І. Сіляєва. – Х., 2014
63. Скороходько К.В. Вплив суб'єктивного стану самотності на розвиток децентрації у ранньому юнацькому віці / К.В. Скороходько. – Зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАНУ. К., 2012. [Електронний ресурс] / – Режим доступу : www.psyh.kiev.ua
64. Соціальний та емоційний інтелект: Від процесів до вимірів / За ред. Д.В. Люсіна, Д.В. Ушакова. – М. 2009
65. Стейн С. Переваги EQ: Емоційний інтелект та ваші успіхи/С. Стейн, Г. Бук/Пер. з англ. Є.А. Латиш. Дніпропетровськ, 2007.
66. Стрельников В.Ю. Роль емоційного інтелекту у забезпеченні здоров'я людини / В.Ю. Стрельников // Постметодика, 2010
67. Тараєвська Л.С. Емоційний інтелект як складова людського капіталу [Електронний ресурс] / Л.С. Тараєвська // Вісник Прикарпатського університету. Серія —Економіка. – 2009. – Випуск 7. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vpu/Ekon/2009_7/48.pdf
68. Телестакова А. Порівняльна характеристика емоційної сфери на різних вікових етапах / А. Телестакова, О.П. Хохліна // Збірник з конф. – К, 2012.
69. Тимофеева Т. Дорога до успіху. Розвиток емоційного інтелекту дитини / Т. Тимофеева // Психолог. – 2014.
70. Томчук С.М. Стан гніву та агресії особистості: генеза та психокорекція : навчально-методичний посібник / С.М. Томчук. – Вінниця : ВОІПОП, 2013
71. Томчук С.М. Походження і корекція агресивності особистості у теорії та практиці когнітивно-поведінкової терапії // С.М. Томчук // Вісник Асоціації психіатрів України – №4. – 2013.
72. Томе Х. Сучасний психоаналіз: Теорія та практика. У 2 т./ Х. Томе, Х. Кехеле, 2013.